

**Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла
Коцюбинського**

Інститут педагогіки та психології
Кафедра психології

ЗАТВЕРДЖУЮ
Зав.каф. _____
“ ___ ” _____ 20__ р.

**ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕНТАЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ
РІЗНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ**

Білінської Анастасії Олексіївни
Vкурс, МБПС
Галузь знань:
0301 «Соціально-політичні науки»
Напряму підготовки
8.030102«Психологія»

(підпис)

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук, доцент
Комар Тетяна Олександрівна

(підпис)

Вінниця 2016 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ МЕНТАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	6
1.1. Сутність феномену «ментальність» та його основні аспекти	6
1.2. Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації	18
1.3. Складові української ментальності та механізми її збереження	35
Висновки до розділу 1	
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ МЕНТАЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ РІЗНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	42
2.1. Методи та принципи дослідження феномену «ментальність»	42
2.2. Результати дослідження, щодо психологічних проявів рис Ментальності	47
2.3. Кореляційний аналіз	56
Висновки до розділу 2	
РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ	62
3.1. Психологічні та організаційні особливості психокорекційної програми	62
3.2. Ефективність та результати проведення психокорекційної програми	70
Висновки до розділу 3	73
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	79
ДОДАТКИ	85
Додаток А. Графічне представлення результатів дослідження	
Додаток Б. Асоціативні карти України. Зразки роздаткового матеріалу	
Додаток В. Батарей методик	
Додаток Г. Структура дослідження феномену ментальності	

ВСТУП

Актуальність. Проблема українського менталітету як унікальної субстанціальності народного світовідношення, що забезпечує ідентичність нації на різних відрізках історії, стає все більш актуальною. Розбудова української державності нагально вимагає глибокого та об'єктивного вивчення особливостей нашого народу. А знання базових рис конкретної нації виконують прогностичну функцію, дозволяють, придивившись глибше до себе, зазирнути у майбутнє, адаптуватися до нього.

Щоб обґрунтувати важливість етноментального фактору для сучасних суспільних процесів в Україні, необхідно з'ясувати суть ментальності українців. Сьогодення в Україні вказує на необхідність визначення впливу менталітету українців на всі сфери суспільного буття.

Важливість визначення ментальності українців при вирішенні завдань скоординує до глибинного усвідомлення самого розуміння українців та еволюції їхньої поведінки.

Проблема української ментальності доволі досліджувана. Дану проблему висвітлювали українські вчені в своїх працях, розглядаючи ментальність під різними кутами зору: М. Грушевський, М. Костомаров зверталися до проблеми генезису української ментальності; П.Куліш, М.Гоголь, Т.Шевченко осмислювали національний менталітет засобами художньої творчості; Г. Сковорода, П. Юркевич розглядали менталітет як вияв «божественної» сутності людини, кордоцентризму та софійності. В межах українського комунікативного простору дослідженню національного менталітету в його філософських, соціальних, економічних, політичних аспектах значну увагу приділяють сучасні українські вчені.

Психолого-педагогічний аналіз феномену української ментальності та практики його розвитку у процесі становлення особистості сучасного українця здійснили М.Боришевський, Г.Ващенко, О.Кульчицький, І.Огієнко, С.Русова, М.Стельмахович, В.Сухомлинський, В.Янів, Я.Ярема, М.Шлямкевич та інші.

Саме ментальність дає можливість відкрити у більшості випадків приховану історію нації, що полягає насамперед у манері розуміти двозначні речі, які для когось мають лише одне і тільки одне значення. Етнічна культура, відтворює етнічні уявлення про рівень розвитку даної спільності, про позитивні якості і недоліки, головні елементи духовного життя, місце традицій і новаторства.

Непідготовлена свідомість погано осмислює ментальність та її рушійні сили, адже ментальність виходить за межі свідомості. Етнічне світосприйняття створює ментальність, що містить у собі значну кількість елементів суспільної психології: соціальних емоцій, бажань, настроїв, історичної пам'яті, реакцій на зміну зовнішнього середовища. Різні етноси з різних точок зору споглядають на одне явище, відповідно результати цього споглядання постають в різноманітних пам'ятках.

Науковцями доведено, що у представників різних етносів складається різний «образ світу». Цей «образ світу» як переживання індивідом навколишнього простору і часу необхідні для нормального протікання життя. Він виконує функцію забезпечення безперервності світу і підготовки індивіда для його освоєння.

Складаючись, формуючись і виробляючись історично, менталітет упродовж конкретного періоду історії являє собою сукупність соціально-психологічних якостей та рис, що виявляються в усіх сторонах життєдіяльності людини, націй, народу.

Об'єкт дослідження: феномен ментальності.

Предмет дослідження: порівняльна характеристика ментальності студентів різних регіонів України.

Мета дослідження: вивчити ментальність в контексті різноманіття наукових підходів до пізнання її генезису і функціонування.

У відповідності з метою дослідження ставляться такі **завдання:**

- 1) аналіз психолого-педагогічної літератури по проблемі дослідження феномену ментальності;
- 2) проведення емпіричного дослідження по проблемі ментальності ;

3) аналіз отриманих результатів діагностики та інтерпретація емпіричних даних;

4) розробка та проведення психокорекційної роботи.

Методи дослідження:

1. Методологічні прийоми: порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, конкретизація, узагальнення, класифікація.

2. Емпіричне дослідження здійснювалось з використанням таких методів дослідження, як :

I. Тестування:

а. Проективна методика «Карта стереотипів України»

В. Методика «Типи етнічної ідентичності» Г.У. Солдатова, С.В. Рижова

с. Методична розробка «Етнічна афіліація» Г. У. Солдатова, С. В. Рижова.

д. ДТО (Діагностичний тест взаємовідносин) Г. У. Солдатова

II. Спостереження, метод опитування

Експериментальна база: Дослідження проводилось на базі Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського та Вінницького національного медичного університету ім. М. Пирогова. Експериментальну вибірку складають 52 осіб, з них 5 хлопців і 47 дівчат.

Апробація результатів: стаття

Формування української особистості: ментальні фактори в контексті сучасності // **Збірник матеріалів IV-тої Всеукраїнської науково-практичної конференції викладачів, аспірантів, магістрантів та студентів** [за заг.ред Браніцької Т.Р.]. – Випуск 4 – Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., 2016. – 470 с.

Логіка дослідження зумовила **структуру** дипломної роботи: вступ, 3 розділи, висновки, список використаних джерел із 58 найменувань, 4 додатків. Загальний обсяг 80 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ МЕНТАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Сутність феномену «ментальність» та його основні аспекти

Ментальність (від лат. — розум, мислення, спосіб мислення, душевний склад) — полісемантичне поняття для позначення усталеного ладу людського мислення, що не обмежується сферою усвідомленого і сягає значною мірою в несвідоме. Вжито чи не вперше Р. Емерсоном (1856), але широкого культурного і наукового вжитку набуває з 20-х рр. ХХ ст., передусім у Франції. Зокрема, фіксується, щоправда, як щось найновітніше Марселем Прустом у третьому томі ("Германт") його епопеї "В пошуках втраченого часу", видрукуваному в 1921 році [29].

Поняття "ментальність" пов'язане з такими латинськими аналогами, як *mentalis, mens*, - "розумовий", "розум", "думка" або "інтелект". В англійській мові слово означає "розум", "інтелект", "розумові особливості", "міра інтелектуальної енергії", "напрямок мислення", "характер" або "спрямування інтелекту". Отже, виходячи з самої етимології слова, зміст ментальності міститься у когнітивній сфері та визначається насамперед тими знаннями, якими володіє дана спільнота. Разом з віруваннями знання створюють уявлення про навколишній світ, який є фундаментом ментальності, задаючи разом з домінуючими потребами та архетипами колективного безсвідомого ієрархію цінностей, яка характеризує дану спільноту [8, с. 94].

В українській традиції, що складалася у діаспорних історико-філософських школах, поняття "ментальність" трактується як "національна вдача" чи "вдача народу". Саме вона, як стверджує дослідник Н. Григорів, "є тим спільним, що є у всіх народів, що їх об'єднує в один людський тип, а у відношенні до других народів, до всього людства є тим, чим народи відрізняються один від другого" [8, с. 18].

В історичній науці термін вживається дещо пізніше. У 1922 р. виходить праця Л. Леві-Брюля "Примітивна ментальність", де аналізуються два типи ментальності пралогічний і логічний — на основі співвіднесення способів мислення австралійських і африканських племен з притаманним цьому мисленню "законом партиципації" та раціонального, репрезентованого європейською культурою мислення на засадах закону суперечності. Етапними в дослідженні проблем ментальності є публікації Ж. Лефевра 30-х рр., у яких виокремлюються й застосовуються поняття колективної та індивідуальної ментальності як специфічних, зумовлених передусім біологічно, констант людського мислення. Однак системна розробка проблем ментальності розпочинається ще пізніше — з поч. 40-х рр. ("Антологія історії або ремесло історика" М. Блока та "Проблема зневіри в XVI столітті: релігія Рабле" Л.Февра). Ментальність постає як своєрідний корелят ідеології та утопії, як спосіб масово-індивідуального історичного мислення, бачення історії, конкретно-історична форма "колективного неусвідомленого". На відміну від ідеологічних, філософських, етичних, естетичних, науково-теоретичних та ін. рефлексивних систем, свідомо спрямованих на продукування, послідовну розробку і внесення у свідомість суспільства ідей, що утворюють лише наочно фіксовану частину "айсберга" духовного життя суспільства, ментальність формується, функціонує і змінюється набагато повільніше і без усвідомлення тих, хто є її носієм. Вона є, з одного боку, надбанням не лише інтелектуальної еліти суспільства на тому чи іншому відтинку його існування, а всього цього конкретного суспільства як докорінний пласт масово-індивідуальної свідомості даного соціуму [29].

Однак з другого — ментальність не редукується тільки до стихійного світобачення суспільства, яка, утворюючи його основу, тривалий час залишалася поза увагою істориків.

Ментальність — це властива саме певній епосі (і тільки їй) відповідна культура, цивілізація, суспільство, спільноти і т.д., спільний розумовий інструментарій, яким індивіди цієї епохи оволодівають і послуговуються в неусвідомленій, інстинктивній формі, створюючи (з неминучими неповторними

індивідуальними модифікаціями) особливий загальний образ світу, притаманний лише означеному суспільству (спільноті, етносу, культурі) [46].

При теоретичному обґрунтуванні терміна "ментальність" важливо сформулювати розбіжність між поняттями "менталітет" і "світогляд", як відображення двох рівнів духовності: психологічного та філософсько-теоретичного. Ментальність - це сукупність настанов, схильностей індивіда чи соціальної групи діяти, мислити, відчувати і сприймати світ певним чином, дещо відмінним від сприйняття іншими соціальними спільнотами. Дані стереотипи духовності залежать від народних традицій, національної культури, соціального досвіду, нарешті, екологічного довкілля людини і здебільшого діють на рівні несвідомого, психологічного реагування. Менталітет - це традиційний вияв світосприйняття людиною, нацією, народом, зумовлений історичним досвідом і національною культурою [6, с. 20].

Поняття світогляду містить у собі трактування, як правило філософсько-теоретичного, інтелектуального освоєння світу людиною чи нацією і ґрунтується на світоглядних знаннях, оцінках, переконаннях та принципах практичної діяльності людини [6, с. 20].

Не випадково Л.Февр пов'язував з поняттям ментальність терміни "ментальне спорядження", "психічне оснащення", "розумова озброєність" як притаманний кожній цивілізації - власний психологічний апарат, що відповідає потребам даної епохи і не призначений ні для вічності, ні для людського роду загалом, ні навіть для еволюції окремої цивілізації. В цьому розумінні ментальність належить не до "горизонту вираження", а до "горизонту змісту"; для з'ясування специфіки ментальності людей певного історичного часу досліднику не досить обмежуватися свідомо сформульованими твердженнями авторів літератури, філософії, правових та інших наукових текстів, а необхідно докопуватися до найглибших і найприхованіших пластів їхнього духовного життя, які часто-густо виявляються в цих джерелах поза (а то й супроти волі і бажання їх авторів) тим, у чому вони зізнаються мимоволі.

Отже, ментальність — це духовний сплав органічно сполучених багато в чому, а подекуди - й у головному не рефлексованих, логічно не осмислених самобутніх традицій, успадкованих від попередників людьми певної епохи способів, стилів, манер, прийомів, навиків і процедур їх мислення, світовідчуття, світосприймання, світоспоглядання та орієнтацій у природному і суспільному світі, своєрідних автоматизмів духовного життя, що виявляють себе у вигляді позаособистісних установок, регулятивів, нахилів і схильностей індивідів, груп, спільнот до певної манери спілкування, діянь, відчуження, сприйняття чи осмислення світу. Ментальність зумовлена не стільки біологічними, скільки соціокультурними чинниками, містить у собі етичні, естетичні, релігійні, політичні, правові та інші цінності, сприйняті не лише через сферу освіти, а головним чином інтеріоризовані людиною, переважно несвідомо у сферу побуту, буденного життя. Оскільки інтерсуб'єктивний за своєю природою світ ментальності усвідомлюється вибірково, то цим зумовлюється неповторність властивого саме ментальності як відповідному конкретно-історичному соціокультурному утворенню поєднання високо-раціоналізованих сфер духовного життя (ідеологія, релігія, філософія, наука) з неусвідомленими універсаліями, архетипами і кодами культури Рис. 1.1..

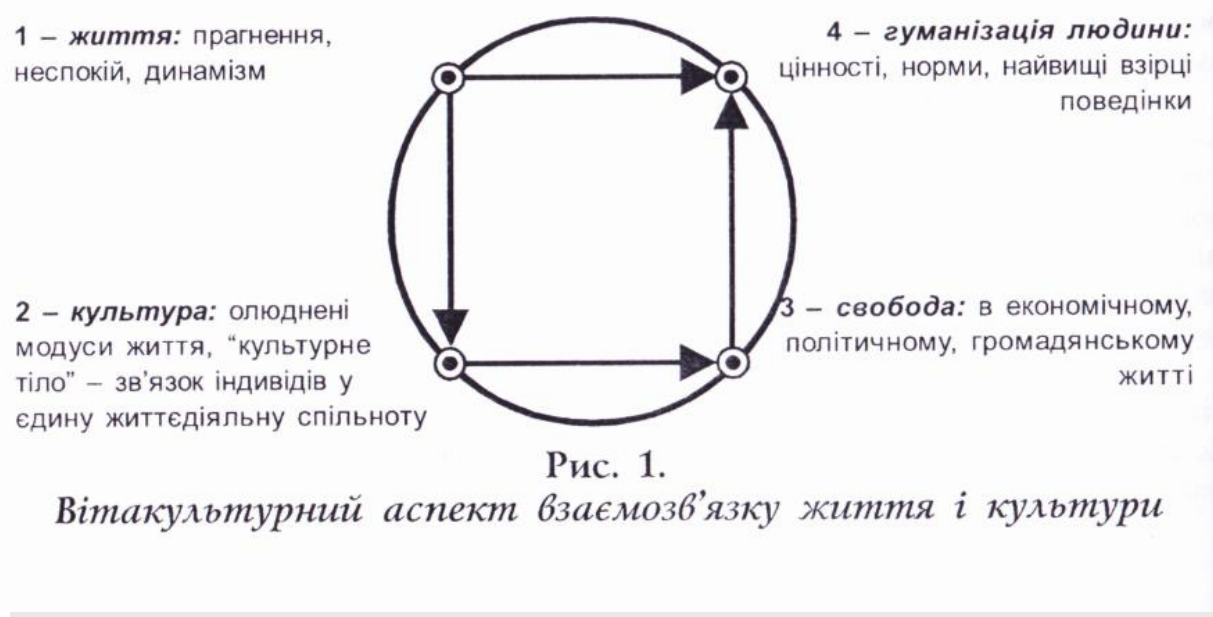

Рис. 1.1. Вітакультурний аспект взаємозв’язку життя і культури за А. Фурманом .

Своєрідність національної культури виявляється в своєрідності національної ідеї, етики, системи звичаїв, вірувань, національному менталітеті, залежить від зовнішніх та внутрішніх факторів.

До зовнішніх чинників можна віднести:

- колонізацію України впродовж декількох століть;
- відсутність до 1918 року її державності, єдиної території, на якій жив український народ;
- географічне положення України.

Колонізація та відсутність державності негативно вплинули на розвиток української культури:

- призвели до нівелювання самобутності українського народу, нищення творчих сил і досягнень;
- викликали протистояння між культурними діячами;
- створювали перешкоди для об'єднання зусиль народу навколо національної ідеї [40].

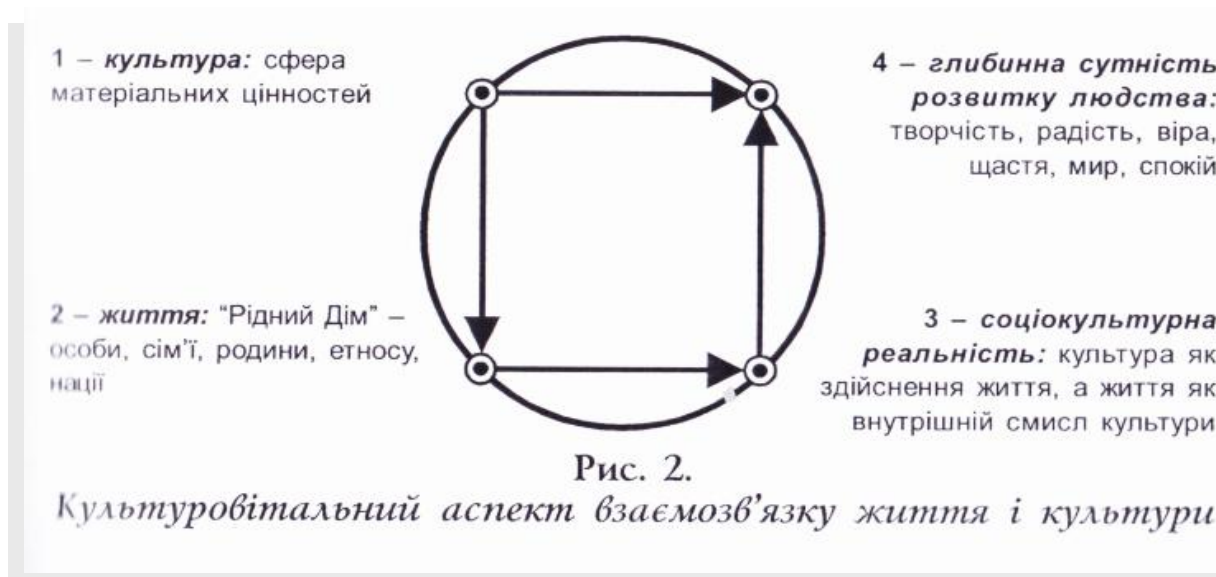

Рис. 1.2. Культуровітальний аспект взаємозв'язку життя і культури за А. Фурманом.

Україна, яка розташована на перехресті між Заходом і Сходом, зазнавала релігійних, мистецьких, філософських впливів цих культур. Вони позначились на світогляді, психології, звичаях та традиціях українського народу.

До внутрішніх факторів, які позначились на самобутності української культури, сформували її національну своєрідність слід віднести національний характер і національну свідомість, особливості взаємозв'язку між фольклорно-традиційною та професійною культурами.

Особливості української культури стосуються як ідейного змісту, так і її форми. Українська ідея є основою функціонування нації, наріжним каменем її соціально-політичних прагнень. В ній знайшло своє відображення одвічне прагнення українського народу до свободи, економічної, культурної та політичної незалежності. Українська ідея з часу свого виникнення зазнавала зміни форм вираження, призначення [41].

Культура виступала в релігійній оболонці з чітким національними наповненням (обстоювання православ'я) і стала загальнонародною.

Однією з якісних особливостей української культури є її гуманістичний характер. Українцям часто доводилось захищати свою землю від нападників, але він ніколи не захоплював чужої, не був поневолювачем. В українському фольклорі оспівується героїзм захисників вітчизни, а не завойовницькі походи.

Любов до ближнього, співчуття, жертовність мають глибокі традиції в українського народу. Гуманізм проте немає нічого спільного з всепрощенням, покорою.

Таким чином, менталітет виступає специфічним полем вибору суб'єктом своєї лінії поведінки, життєдіяльності, виявленої в певних ціннісно-нормативних параметрах [44].

У менталітеті сучасної української молоді виділяють такі три складові:

1. Зміна акселогічних параметрів в оцінюванні суспільного та індивідуального життя. Щастя не в постійних перемогах над собі подібними, а у приборканні тваринних інстинктів та соціальних схильностей, які розмивають межі між біологічним і соціальним.

2. Відмова від психології жертвування, оскільки готовність жертвувати собою зумовлює появу спокуси принести в жертву інших.

3. Реабілітація цінностей повсякденного життя, які утворюють дійсну основу менталітету високоморальної особистості (за М.І. Пірен).

Дослідженням менталітету займалися і займаються зарубіжні та вітчизняні вчені: ментальність як колективну свідомість розглядали Л. Леві-Брюль та К. Леві-Строс; як колективне несвідоме – К.Г. Юнг, Дж. Кембел, К. Керенї, Е. Нойман; М. Хайдегер розглядав проблему співвідношення позараціонального і ментальності; М. Фуко вважав ментальність тим, що визначає досвід і поведінку особистості; З. Фрейд наполягав на тому, що власне життя індивіда не пояснює його ментальні форми [42].

Серед російських вчених слід відзначити праці М. Бердяєва (проблема національного менталітету); А.Я. Гуревича (розвиток ментальності у часі та його вплив на соціокультурні форми життя людства); Г. Гачева М.А. Барга, Ю.Л. Безсмертного, Л.М. Пушкарьова (проблема існування національного логосу); М. Холодної, В. Дубова (онтологічні та психологічні засади ментальності).

Значну увагу дослідженню ментальності приділяють і українські вчені. Так, ментальність як чинник відродження та формування національної самосвідомості українського народу розглядали В. Шинкарук, В. Кас`ян, М. Попович, В. Горський, А. Бичко, І. Бичко, О. Киричук, В. Москалець; лінгвістичні та культурологічні аспекти поняття ментальність – І. Братко-Кутинський, О. Колісник, Л. Ясницький; вплив ментальності на буттєві засади нації – Є. Бистрицький, В. Пролеєв, В. Іванов; психологічні засади існування ментальності – В. Янів, О. Киричук, О. Кульчицький, М. Шлемкевич; проблему моделювання ментальності розглядав Ю. Канигін.

Здобутки цих та багатьох інших вчених, науковий інтерес яких складає проблема ментальності висвітлюють важливі аспекти та сприяють подальшому розгляду цього суперечливого та складного феномену.

Незважаючи на низку ґрунтовних досліджень, існує методологічна та термінологічна складність вивчення ментальності як категорії культури.

Поняття культури є дуже багатозначним. Сьогодні існують десятки, якщо не сотні визначень культури (американські антропологи Кребер і Клакон у книзі

видання 1952 р. налічували 164 визначення). Зазвичай під нею розуміють рівень духовного (точніше, душевно-духовного) розвитку народу чи суспільства. Досягнення у мові, релігії, моралі, філософії, науці, мистецтві, системі освіти й виховання; власне, сукупність цих видів людської діяльності і звать культурою.

Іноді в поняття культури включають також право, державний лад, громадський устрій, етикет, суспільні звичаї і форми спілкування, а також економіку, промисловість, техніку, господарство. Однак все це, хоч воно також відбиває рівень духовного розвитку, доцільніше віднести до поняття цивілізації і, таким чином, розрізнити культуру від цивілізації [29].

Методологічною основою для розуміння ментальності як предмету наукового осмислення є дослідження філософської, історіософської та культурологічної, етнопсихологічної та етносоціологічної, політико-психологічної, структурно-антропологічної, соціолінгвістичної спрямованості. У рамках першого напрямку проблеми менталітету розробляли І.Г.Гердер, І.Кант, Д.Юм, Г.-В.Гегель, І.-Г.Фіхте, Г.-В.Гегель [14, с. 5]. У рамках другого напрямку аналізу ментальностей представників різних епох присвячені доробки істориків та культурологів, які розвивають творчий спадок М.Бахтіна та французької історичної школи «Анналів» (М.Блок, Ж.ЛеФевр, Ж.Ле Гофф, М.Пруст, Ж.Дюбі) [15, с. 6]. У рамках третього напрямку феномен національного та етнічного менталітету аналізується в етносоціології (В.Євтух) та етнопсихології, яка вивчає проблеми народної творчості у різних її проявах – ремісництво, духовна культура, побут, фольклор, наука тощо (Л.Морган, Е.Тейлор, М.Максимович та інші); осмислює проблеми сімейно-шлюбних відносин (Л.Морган, Ф.Енгельс, В.Зомбарт, М.Данилевський та інші); розглядає специфіку форм права та державно-громадянського улаштування різних країн і народів (М.Ковалевський, Р.Лашенко, І.Франко, П.Чубинський та інші); концептуалізує процес онтологізації «духу народу», (Г.Штейнталь і М.Лацарус); розглядає національний менталітет як похідний від колективного безсвідомого та символічних складових поля культури (З.Фрейд, К.-Г. Юнг); вивчає феномен менталітету з точки зору його етнопсихологічних характеристик, схиляючись до думки, що в психіці того чи

іншого народу приховані глибинні рушійні чинники розвитку соціуму, культури, історії, економіки, політики, що утворюють цілісну систему закономірностей руху культурної свідомості – традиції, звичаї, когнітивні моделі, право, мораль (Е.Баркер, Л.Снайдер, Е.Сміт, Н.Дюйкер та Р.Фрід, Р.Лінн, Ф.Колер та інші) [18, с. 7]. У рамках четвертого напрямку проблеми національного менталітету аналізували М.Херманн, Р.Сигел, Д.Сірс, С.Реншон, Ф.Грінстайн, А.Джордж, Р.Такер, Дж.Пост, Р.Крісті та інші (ідея щодо вивчення особливостей національного та політичного життя етносів у взаємодії політичних та психологічних чинників); П.Мілюков та П.Сорокін (започаткували звернення до політико-психологічної проблематики ще за часів Російської імперії. І сприяли розвитку російської політичної культури, зокрема особливостей національної політичної свідомості в її «ідеологічній» формі); П.Ковалевський та І.Сікорський (визначали зміст різних етнопсихологічних категорій, виявили їхню структуру, механізми формування у зв'язку з історичними обставинами і політичною ситуацією) [19, с. 7]. У рамках п'ятого напрямку сутність поняття менталітету розвивали представники структурної антропології К.Леві-Стросс (розглядав усі культурні явища як знаки відносно до потаємних глибин, розуміючи під останніми несвідомі ментальні структури, втілені у продуктах культурної діяльності людей, висунув гіпотезу про вплив субкультур свідомості на тектонізацію культури, яка повинна бути інтернаціональною та інтернаціональною, аналізуючи її як універсальний принцип самоорганізації суспільства); Е.Тейлор (проводив аналогію між культурами диференційованих націй-народів, використовуючи компаративно-порівняльні методики); Дж.Фрезер, Е.Дюркгайм (обґрунтували зв'язок релігійної етнології вірувань із психологією інтелектуальної діяльності, звертаючи увагу на афективний бік вірувань) [31, с. 8]. У рамках шостого напрямку у сучасному соціокультурному просторі велика кількість робіт (в тому числі і експериментальних) була написана дослідниками в галузі психолінгвістики: В.Гумбольдтом, О.Потебнею (в важалимову народу найважливішим етнодиференціюючим і етноформуючим чинником). Українські вчені у своїх працях розглядали проблему ментальності під різними кутами зору:

М.Грушевський, М.Костомаров зверталися до проблеми генези української ментальності, Г.Сковорода, П.Юркевич розглядали менталітет як вияв «божественної» сутності людини, кордоцентризму та софійності. У межах українського комунікативного простору дослідженню національного менталітету у його філософських, соціальних, економічних, політичних аспектах значну увагу приділяють сучасні українські вчені В.Бебик, А.Бичко, І.Бичко, О.Бондаренко, І.Варзар, В.Воронкова, С.Грабовський, В.Горбатенко, В.Горський, Р.Додонов, В.Жмир, О.Забужко, В.Ігнатов, О.Картунов, В.Касьян, С.Катаєв, І.Кресіна, С.Кримський, О.Майборода, В.Огірчук, І.Оніщенко, В.Панібудьласка, Ю.Римаренко, С.Римаренко, І.Старовойт, М.Степико, В.Храмова, В.Шинкарук, Л.Шкляр, В.Школьник, М. Шульга та інші [31, с. 9]. Дослідження соціотехнологій в їх соціодіагностичному та соціотерапевтичному аспектах у науковій вітчизняній та зарубіжній літературі з соціології є представленим в працях М.Бірюкової, Є.Головахи, О.Готліба, О.Долматової, Л.Корель, А.Лобанової, М.Лукашевича, В.Патрушева, В.Подшивалкіної, О.Скідіна, Н.Соболевої, В.Огаренка, Ю.Романенка, Ю.Сурміна, М.Туленкова. Зазначені автори представляють соціально-адаптаціоністський, соціалізаційний, соціодіагностичний, соціо-управлінський підходи в дослідженні соціальних технологій як інструментарію структуровано-формалізованої ідентифікації, трансформації соціальної реальності, впливу на соціальні відносини та проектування соціальних інституцій.

Вітчизняні вчені (В.Кремень, С.Ніколаєнко, М.Михальченко, В.Огнев'юк й інші) в останні роки виступили з низкою праць, в яких осмислюється означена проблема взаємозумовленості процесів в освітньому середовищі суспільними змінами взагалі. Своєрідним культурним тлом дивовижних за швидкістю та змістом змінювань соціального та індивідуального буття людей постає феномен ментальності, що безпосередньо стикається із всебічними перетвореннями вигляду оточуючого людину світу та форм її буття у ньому. Ментальні процеси виступають потужним фактором розгортання освітньої культури, без врахування яких ми не вибудуємо ефективну систему освіти, яка б гарантувала відповідну сучасним вимогам підготовку людини до життя. Через ментальність

забезпечується поєднання відносно самостійних, але взаємопов'язаних, явищ – зовнішніх реалій суспільної життєдіяльності людини та внутрішніх змістів функціонування її свідомості в цих реаліях [29].

В останні роки проблематика ментального отримала достатньо широке розповсюдження у політичній та повсякденній мовах, у матеріалах мас-медіа, у художній, публіцистичній та науковій літературі.

Ментальність як сукупність думок, вірувань, традицій й таке інше, як прояв глибинного рівня індивідуальної й колективної свідомості людини, є щільно пов'язаною з підвалинами картини світу, в якій перебуває людина, і яка фіксується у певних ментальних структурах, що містять стійкі образи світу, життєвий та практичний досвід людини конкретного суспільства. Ментальністю утворюються смисли тієї реальності, в якій живе та діє людина, зокрема, розгортання цієї реальності в аспекті освітньої культури. Сьогодні важко відшукати людину, яка б ніколи не стикалася із терміном “менталітет” або “ментальність”[46].

Ментальність є людською активністю, що об'єктивована у матеріалізованих культурних формах. Осмислення взаємообумовленості українського освітнього середовища особливостями української ментальності, обґрунтування механізмів його становлення, розвитку і трансформації ментальними чинниками дозволяють надати певні теоретичні передбачення на перспективу. З одного боку, національна ментальність є самостійним, самодостатнім суспільним феноменом будь-якої країни. Вона віддзеркалює особливості механізмів мислення й поведінки національних соціальних суб'єктів в різних суспільних сферах. З іншого боку, ментальність як така не є самоціллю, вона обов'язково відтворюється в суспільстві та людях, змінюючи при цьому економіку, збагачуючи культуру, духовність, державну політику, самих соціальних суб'єктів, отже, трансформуючи суспільні процеси в галузі освіти [58].

У працях Б. С. Гершунського висвітлено, що менталітет є найвищим ціннісним та цільовим компонентом у структурі освіти, тому, незалежно від рівня та профілю учбового закладу, вона повинна виконувати певні завдання. У першу

чергу, найбільш стабільні духовні, світоглядні та культурні цінності соціуму, які є базисом для формування національного менталітету, освіта повинна транслювати від покоління до покоління та закріплювати в кожному наступному з них. Крім того, саме освіта може сприяти збагаченню загальнолюдськими моральними цінностями індивідуальних та суспільних ментальних якостей даного соціуму, що веде до духовної конвергенції та діалогу культур. Тобто мова йде про гармонійне включення в освітньо-виховний процес культурно-світоглядних цінностей даного соціуму і світової цивілізації в цілому, корегуючи та перетворюючи при цьому ціннісні життєві орієнтири, які на особистісному та суспільному рівнях визначають поведінку людей, спрямовують та концентрують їх «ментальну енергію» на досягнення цілей, що повинні відповідати вищим моральним цінностям прогресуючої людської цивілізації [29, с. 179]. Слід зазначити, що саме гуманітарна складова освіти, зокрема цикл певних дисциплін, за своїм змістом відтворюють основні ментальні риси та зберігають ціннісне ядро національного етносу, збагачуючи його кращими взірцями світової культури. Так, філософія, історія української культури, етнопсихологія, не є пасивним віддзеркаленням ментальних рис етносу; їх вивчення як носія цих найістотніших ознак нації сприяє збереженню ментальності, її емоційної та духовної складової, що, в свою чергу, протидіє руйнуванню української ідентичності в сучасному глобалізованому світі. Подані дисципліни, акумулюючи у специфічній формі культурно-історичний досвід людства, дозволяють транслювати його новим поколінням, а вивчення надбання в його історичному розмаїтті – один із ефективних шляхів залучення молодого покоління до загальнолюдських соціокультурних цінностей.

Саме в предметах гуманітарного циклу закладено великий духовний потенціал: у ході їх вивчення студенти постійно мають розмірковувати про людину, її вчинки та мотиви. На думку Д. Чижевського, для українців взагалі є характерним «визнання великої цінності за окремою особою, визнання для кожної людини права на власний індивідуальний етичний шлях» [24, с. 95]. Тому сучасна освіта має бути зорієнтована на особистість як найважливішу цінність. Сьогодні –

в епоху інформаційних технологій, всесвітніх культурних і економічних зв'язків – проблема гуманізму і гуманістичного світобачення виходить на перший план.

1.2. Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації

За допомогою поняття "ментальність" аналізуються соціальний, політичний чи етнічний контексти психічного складу людей. Тобто, ментальність виступає важливою етнопсихологічною ознакою нації.

До структури ментальності належить три компоненти:

1. Емоційний (емотивний) - емоційні стани, які передують виникненню вербального та поведінкового компонентів, сприяючи систематизації знань і появі певної поведінки.

2. Когнітивний (вербальний) - знання про об'єкти і ситуації життєдіяльності, що є результатом набуття індивідуального життєвого досвіду (навчання).

3. Поведінковий (когнітивний) призводить до актуалізації елементарних фіксованих установок, ціннісних орієнтацій та етнічних цінностей. Ментальна установка виявляється в діях і вчинках людини, оскільки вчинок є єдиною структурою, що відповідає реальним цілісним проявам самореалізації людини як особистості, індивіда, громадянина.

Етнічна ментальність виявляється у домінуючому життєвому настрої людини, у характерних особливостях світосприйняття, у системі моральних вимог, норм, цінностей і принципів виховання, у формах взаємин між людьми, у сімейних засадах, у ставленні до природи та праці, в організації побуту, свят, у конкретних актах самоорганізації етносу тощо [38].

Важливу роль в етнопсихології відіграє ментальний інструментарій: аналіз міфології, фольклору, художніх текстів, витворів мистецтва, моральних та релігійних норм, принципів, уявлень, архетипів і установок колективного підсвідомого дає можливість вивчати ціннісно-сміслові утворення етнічних суб'єктів, оскільки вони є визначальними у структурі етнічної ментальності.

Приклад українських діаспор в різних країнах (Канаді, США, Австралії) засвідчує той факт, що представники етносу не "розчинилися" в іншому етносі, не втратили своєї національної специфіки, не перестали психологічно почувати себе українцями. Завдяки відображеним мнемічним і консервуючим властивостям етнічної ментальності основні особливості їх психічного складу збереглися та допомогли їм вижити у нових умовах і здобути авторитет добропорядних громадян.

Ментальність є цілісним проявом духовних напрямків, які не зводяться до суми форм суспільної свідомості (релігії, мистецтва), а виступають специфічним відображенням дійсності, що зумовлюється процесом життєдіяльності етносу в певному географічному, історичному та культурному просторах (А.С. Баронін). Етнічна ментальність є системою образів, уявлень, які стимулюють і регулюють поведінку в даних культурних та соціальних умовах.

Ментальність українського народу формувалась під впливом складних історичних умов. Розташування між Сходом і Заходом, тривале бездержавне існування, розчленованість народу у минулому здебільшого визначили український менталітет. Основну роль відіграло геополітичне розташування України на перехресті історичних шляхів зі Сходу на Захід і з Півночі на Південь. Ця обставина зумовила химерне поєднання у світогляді українців західної (активно-раціоналістичної, індивідуалістичної, матеріалістичної) та східної (пасивно-споглядальної, спрямованої на вищі істини) ментальності, на даний момент спостерігаємо зміну тенденцій [8].

А також базується на протиставленні двох головних історичних пластів традиційно-побутової культури: землеробського і козацького. Ця двоїстість виявляється у великій амплітуді чуттєвого життя українців: від любові — до ненависті, від ейфорії — до розпачу, а також у певній непослідовності дій.

Глибинні пласти українського менталітету, безумовно, закладені землеробством, яке з найдавніших часів було головним заняттям арієзованого проукраїнського та українського етносів. Саме зв'язок з землею визначив особливості світобачення наших предків, їхні культурні орієнтири та соціальну

організацію. Вчені Інституту філософії та соціології НАН України в свої численних наукових дослідженнях, довели, що весь уклад життєдіяльності українців (праця, традиції, культура, мова і ментальність) ідеально адаптовані до степового та лісостепового ландшафтів, детерміновані природними кліматичними циклами та сільськогосподарським календарем. Закодовані на рівні архетипу „Україна”, закріплені в традиціях та мові, ці чинники кризь століття генерують свої імпульси, зумовлюючи такі риси українського національного характеру, як тонке відчуття гармонії, виважений підхід до вирішення складних справ, працьовитість, відсутність агресії, ліричне сприйняття життя, м'який гумор, відчуття господаря та певний індивідуалізм (дещо завищена самооцінка, хвалькуватість, пасивність в громадських справах).

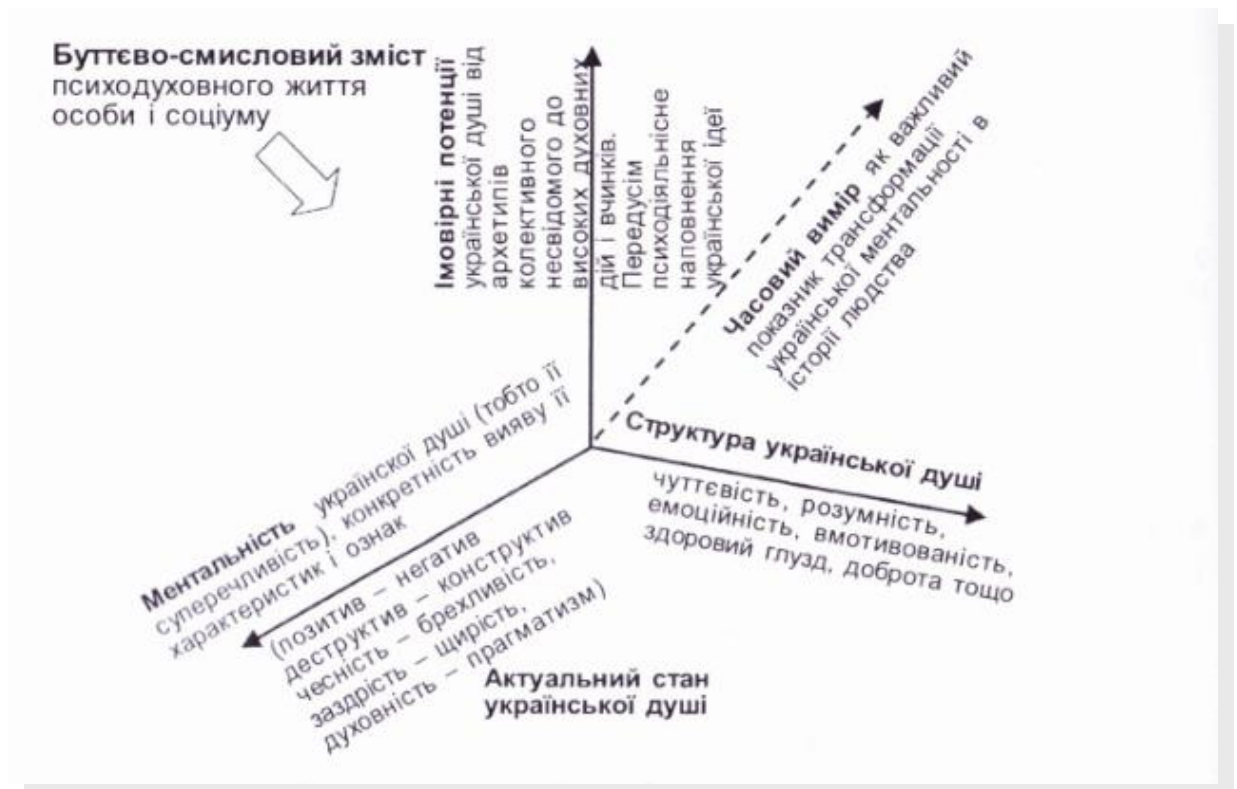

Рис. 1.3 Ментальний світ українства: основні виміри української душі.

Позитивні риси українського національного характеру суттєво деформуються під час реалізації нашим етносом своєї всесвітньо-історичної місії, як буфера між двома типами цивілізацій – західної, європейської та східної, мусульманської. На нашому ментальному рівні це зумовило постійну гіперболізацію зовнішніх чинників, постійне прагнення покласти на них провину

за свої численні біди. Тривала відсутність в українського народу власної держави відбилася в національній підсвідомості, як стан людини, що є фактичним хазяїном землі, але через дію зовнішніх, ворожих сил, не може бути її вільним господарем („прийдуть кляті бусурмани і все попалять”). Саме з цього коріння проростають примирення з негативними явищами, терплячість, зайва сором'язливість, прагнення уникнути особистої відповідальності за стан громадських справ [2].

Аналіз сталих структур української ментальності до певної міри дозволяє виявити особливості історичної долі народу та перспективи його розвитку. В той же час динамізм обумовлює формування нових можливостей розвитку, обґрунтовуючи існування етно-національної спільноти як живого організму, що розвивається відповідно як до зовнішніх реалій існування, так і внутрішніх духовних чинників.

Більшість дослідників феноменологічного напрямку до найусталеніших рис українського національного характеру відносять: індивідуалізм, гуманність, демократизм, волелюбність (що часто переростає в анархізм), толерантність та миролюбність, милосердність, щирість та душевність, хазяйновитість, оптимізм, честолюбство, інтровертизм, тощо. У той же час серед найтиповіших рис відзначають нестабільність і суперечливість вдачі, брак колективної волі, національної солідарності та згоди.

Проте виділення тих чи тих характеристик можна було б продовжити, в залежності від сфери буття українців, що її обирає автор для дослідження, звертаючись до переліку психічних характеристик [7, с. 106-108].

Особливості психічного типу, національного характеру обумовлюють значною мірою специфіку світогляду українського народу. І. Нечуй-Левицький, досліджуючи світогляд українців, відзначав, що «кожний народ творить собі богів, по своєму образу і смаку, дає їм форми по своєму психічному «характеру» [2].

Крім феноменологічного аналізу особливостей психічного типу українців, досить перспективним видається порівняльний аналіз. Зокрема, проведений через пошуки відмінностей та аналогій між характером росіян чи поляків, тобто

етнічних спільнот, що відіграли в історії України вирішальну роль. Тут особливо слід відзначити роботи Н. Бердяєва, де проводиться глибинний аналіз російської ментальності, та С Франка, який, наприклад, у роботі «Російський світогляд» аналізує глибинні, онтологічні основи специфіки російського світосприйняття [13].

Зовсім інакше сприймає світ українець. Аналіз історичних, культурних та етнічних особливостей розвитку українців дозволяє стверджувати, що українцям притаманне гармонійне, «земне» ставлення до навколишнього світу. Взаємодія з природою, що завжди була щедрою до українців, породжує оптимістичний психологічний настрій, а специфіка землеробства породжує індивідуалізм як одну з найтиповіших рис українського характеру [13].

Цю відмінність українського психічного типу від російського відзначав і Т. Масарик — один із найвизначніших теоретиків національного в ХХ столітті. «Малоруси (тут термін «Малорус» використовується не в політичному сенсі, а для етнографічного і мовного означення людності, що заселяла Україну, Східну Галичину, Буковину і Угорську Русь) відрізняються від Великоросів не лише діалектом, але господаркою, кліматом і багатством. Малорус має інший характер, ніж Великорос, унаслідок цілого свого світогляду, як це добре з'ясував Гоголь. Дня Малороса великоросійська мова є зовсім штучною», — вважав Т. Масарик [6, с. 41-42].

На думку відомого українського філософа С. Кримського (нар. 1930) головний принцип самобудування людини - духовність, це "вихід до вищих ціннісних орієнтацій конститування особистості та її менталітету". Духовність формується з дитинства, з моменту першого дотику материнських рук із немовлям, з перших слів, звернених до немовляти, з першою материнською посмішкою. Як вважав І. Ільїн, "виховання дітей є саме пробудженням їх неусвідомленої чуттєвості до національного духовного досвіду, укріплення в ньому їх серця, їх волі, їх уявлення та їх творчих задумів".

Одним з основних інтегруючих елементів суспільства виступає духовність, а саме основна її складова -загальнолюдські цінності.

На думку А. Запісоцкого, найважливішою для духовності, що розвивається, є "ціннісно-нормативна сфера свідомості особистості". Система цінностей входить в ядро особистості і виступає як світоглядна основа всіх сфер та аспектів її життєдіяльності. Основна функція системи освіти якраз і полягає у здатності формування даної компоненти, що й знаходить віддзеркалення в самому понятті освіта.

Ядро особистості - це повноцінне, гармонійне внутрішнє "Я" людини, або в науково-філософській термінології - це внутрішній абстрактний образ, крізь призму якого людина сприймає зовнішній світ. У свою чергу, основу внутрішнього абстрактного образу (або внутрішнього "Я") утворюють загальнолюдські цінності: актуалізована інформація, відображена в нейронних об'єднаннях довготривалої пам'яті.

У сучасній науковій літературі існує дефіцит рефлексії засобів діагностики ментального профілю соціальної системи, їх структуризації, моделювання, а також методологічних прийомів та технік, які б чітко та конкретно констатували проблеми соціуму, пов'язані з ментальними дисфункціями, та можливі варіанти їх вирішення. У сучасній соціології існує пізнавальна проблема, яка пов'язана із дефіцитом теоретичного та практичного дослідження і рефлексії понять «соціодіагностика» та «соціотерапія», а також експлікації поняттєвого апарату соціодіагностичних технологій. Соціологічне осмислення соціодіагностики у комунікативних технологіях представлено відносно слабо. Це можна пояснити обмеженою представленістю даної теми в науковому дискусі та, відповідно, не достатньою вивченістю критичної соціологічної рефлексії щодо застосування поняттєвого апарату соціодіагностики та соціотерапії в контексті теорій ментальності. Порівнюючи соціум із живим організмом, тобто, застосовуючи органіцистський підхід, розроблений у структурному функціоналізмі, ментальність спільноти можна прирівняти до певної сукупності характеристик, що забезпечують відносно сталі (соціоорганічно-автентичні) способи світосприйняття, світорозуміння та патерни (зразки) соціальної поведінки,

внаслідок чого з'являється можливість застосовувати методи діагностики у соціальному просторі.

У ході досліджень українськими вченими було виділено чотири системотворчі ознаки ментальності українського народу: інтровертність вищих психічних функцій у сприйнятті дійсності; анархічний індивідуалізм; перевага емоційного, чуттєвого над волею та інтелектом [6, с. 94-95].

А також: егоцентризм, секанізм (прагнення до ілюзорного мрійництва), консерватизм, соціальний егалітаризм (прямування до соціальної рівності), релігійність, громадськість (нахил до малого гурту), провінційність, загальна миролюбивість, аполітичність [6, с.86], антеїзм [6, с. 30].

Притаманні українцям риси та їх роль у визначенні оптимальної моделі соціальної взаємодії.

Рис.1.4 Роль рис українців у визначенні моделі соціальної взаємодії .

Згідно даним на 2010 року в Івано-Франківщині у мальовничому карпатському селі Верховина студентами була обговорена тема української

ментальності та розробки моделі оптимальної соціальної взаємодії, результати та зібрана інформація представлена нижче.

Характерною негативною рисою українців є схильність до „надлишкового гетьманства”, що позначається прислів'ям: „Де два українці - там три гетьмани”. Вона свідчить про нашу паталогічну нездатність домовлятися, діяти колективно, високу схильність до індивідуалізму та відкидання всякого авторитету [44].

Ще одною негативною рисою української ментальності було встановлено „хатаскрайність”, яка виявляється у відчуженому ставленні до зовнішнього світу, намаганні самозануритися у власний внутрішній світ, аж до спроб побудови гармонійного мікросвіту на власному подвір'ї з метою ізолюватися від несприятливої зовнішньої реальності та суспільних подій.

Висока інтуїція та чуттєвість обумовлює здатність українців особисто приймати правильні якісні рішення. При цьому нею вони, зазвичай, компенсують відсутність вузьких фахових знань, переважно керуючись більше серцем, ніж розумом при визначенні оптимальної альтернативи з їх набору. Більше того, чи не кожна старша жінка з українського села, слухаючи виступ політика, з великою мірою точності може визначити щирість його слів, часто навіть не розуміючи, про що йдеться у змісті. Тому цілком природним для українців буде перерозподіл функцій центру прийняття рішень з найвищих рівнів ієрархії на низовий горизонтальний рівень, або, іншими словами, відмова від принципу делегування повноважень в суспільних організаціях та прийняття їх членами всіх рішень особисто. Очевидно, що сучасні комунікативні технології дають змогу втілити це на практиці для будь-якої кількості учасників суспільних структур.

Образність та схильність до творчості обумовлює потребу у використанні таких правил і алгоритмів в організації колективної роботи українців, які б забезпечували можливість творчої самореалізації кожного учасника та спонукали б його до творчої ініціативи, самовдосконалення та самоосвіти.

Вроджена релігійність обумовлює побудову організацій з живою ідеологією.

Схильність до „надлишкового гетьманства” дуже легко нейтралізується наділенням кожного шматочком попередньо розпиляної булави або, іншими словами, структуруванням їх у горизонтальну мережеву організацію, кожен учасник якої є володіє однаковою по величині часткою владних повноважень для прийняття всіх рішень особисто.

„Хатаскрайність” долається атрактивністю організації – виробленням таких правил та алгоритмів внутрішньої життєдіяльності, які б перетворювали участь у ній у захоплюючу гру, бути учасником якої легко, цікаво, престижно. Ключовою рисою такої гри мали б бути автоматичне встановлення та стабільна підтримка оптимального балансу між учасником, як одиницею та організацією, як цілим. Лише згодом виявлено, що цією тематикою докладно займався український вчений в еміграції Юліан Вассиян, який сформував свою засаду соціальності: індивідуальний універсалізм. Також, ця тема добре висвітлена сучасною синергетичною теорією, яка, зокрема, досліджує міру хаотичності елементів та вплив її величини на стабільність складних систем. Крім того, для всіх людей, незважаючи на притаманну національну схильність до індивідуалізму чи колективізму, участь у загальній справі є їх базовою фундаментальною потребою.

О. Нальчицький, один з дослідників українського менталітету, звертав увагу на те, що природа північних регіонів України сприяла формуванню у людей почуття обережності, підозри, терплячості та чекання, налаштовувала на боротьбу за життєвий простір та існування. Лісостепова природна зона відіграла важливу роль у тому, що людей, які тут жили, вирізняють мрійливість, чуттєвість, пасивність, безтурботність та прагнення до волі та анархії. Степ налаштовував людей на рух у безмежність, рух у нікуди та водночас на відмову від руху взагалі.

Усе це разом викликає у людини почуття відчаю, розчарування, безнадійності. Зміна настроїв стала основою розвитку імпульсивності, непередбачуваності, запальності українців.

М'який клімат, родюча земля, багатство природних надр, водяних і лісових ресурсів позбавляли людей, які жили на території України, агресивності,

прагнення до захоплення інших земель, жорстокості, сприяли утвердженню толерантності стосовно сусідів, тих, хто не посягав на їхню територію. Життя в щедрих природних умовах робило людей врівноваженими, звільняло від необхідності побудови суспільства на принципах жорстокої нормативності, педантичності, виключало постійну запеклу боротьбу за розширення власного господарства, не налаштовувало на зовнішню активність, а навпаки, формувало мрійливо-споглядальне ставлення до світу. Водночас вельми сприятливі можливості досягнення високих результатів господарської діяльності викликали у населення ентузіастичне ставлення до розв'язання проблем, що поставали перед ним, породжували впевненість у тому, що всі питання будуть вирішені самі собою, без особливих зусиль.

Природне оточення українців, широчінь життєвого простору зумовили домінування в них горизонтального типу мислення. Його відрізняють необмеженість можливостей самовиявлення, самовдосконалення, визнання природного авторитету (розум, уміння, сила, характер), орієнтацію на рух до обривів, у далечінь. Тому образ шляху став для українців одним з головних художніх образів, рух у далину - рухом до досконалого.

Є суттєві відмінності між ментальністю та архетипністю. Передусім, ці поняття відрізняються за походженням: ментальність розвивається під впливом зовнішніх чинників; тоді як архетипність є результатом інтеріоризації, оскільки архетип входить в глибини пам'яті, а процес його засвоєння відбувається в ході етнізації. Іншою ознакою відмінності ментальності від архетипності виступає міра відкритості іншим етносам. Архетип - це прихована, непомітна для інших сторона етносу, тоді як ментальність дозволяє етносу розкриватися перед іншими групами. Також слід відзначити, що архетип і ментальність відіграють різні ролі у житті етносів та етнофорів.

Національні архетипи виступають показниками фундаментальності результатів економічного, соціального і культурного процесу, дозволяють оцінити його та суб'єкти як специфічно національні феномени, отже, надають можливість вивчати змістовні характеристики національної ментальності [11].

Національні архетипи – це не стільки “духовні гени” чи “культурні коефіцієнти” нації; вони є певними моделями, алгоритмами, комплексами образів і таке інше, що структурно утворюють певні прототипи. Вони асоціюють особливе методологічне бачення, їх реконструкція може набувати актуального значення й допомагати оцінювати ті чи інші культурні й суспільні процеси або їх суб’єктів як специфічно національні феномени. А це, в свою чергу, надає можливість вивчати питання розкриття змістовних характеристик національної ментальності.

Українські архетипи проявляють себе як символи у міфах, казках, фольклорі, обрядах, традиціях і є узагальненим досвідом наших предків. Одним з найголовніших та значимих серед українських національних архетипів є архетип «Дому». Дім, що предстає як батьківська хата, мала Батьківщина, праобраз України, а в часи складної історичної ситуації – як образ руїни, пустки, зболеної української землі. Ознака, властива менталітету українського народу – посилене емоційне начало, яке формує відповідні естетичні і художні категорії, що успішно функціонують в українській культурі. Також у характеристиці українців великого значення надається такій рисі духовності, як надзвичайно тісний внутрішній зв’язок із землею, чуйне ставлення до природи, тому тема землі в українській культурі стала традиційною. Сьогодні для сучасного суспільства характерний феномен людини-монади. Бути людиною-монадою – значить бути заглибленим в свій внутрішній світ, що не співвідносить себе з суспільством, з нацією. «Монадна особистість» ХХІ століття пов’язана, перш за все, з кризою національної свідомості, коли у внутрішньому світі людини відсутнє співвідношення з колективністю, своїм народом, своїми предками. «Монадність» міститься у втраті зв’язку з минулими поколіннями і їх духовним надбанням. Звернення до архетипу «Дому» тоді – це не лише пошук себе та свого місця в світі, а пошук себе в ланцюгу поколінь та національному вимірі [23].

Також, для української культури є характерним висування на передній план не формалізму розуму, а того, що становить коріння морального життя, “серця” як

метафори інтимних глибин душі. Це – архетип “філософії серця”, який розкривається в різних своїх проявах [22].

Архетип "Поля", землі, “рідного краю” в українській ментальності інтегрував практично всі аспекти національного буття – аграрно- виробничий, соціально-історичний та духовно-культурний. Він проходить крізь увесь масив історії української духовності [11].

Архетипи «Дому» та «Поля» мають своє продовження в архетипі «Матері». Архетип «Великої Матері» виник під впливом магічної причетності людини до землі. Символ землі в українському менталітеті відповідає аграрним началам української цивілізації, обрядово-календарним циклам життя. Вважалося, що земля зберігає і передає українцям силу і славу предків. Цьому відповідають українські легенди про створення людини з глини. Ця ж тематика присутня і в сучасній українській культурі. Так, режисер В. Васянович в 2004 році створює короткометражну артхаусну стрічку «Проти сонця», що стала переможцем кінофестивалю «Контакт» в 2005 році, і в якій головний герой, втікаючи від буденності, опиняється на острові і створює для себе із глини ідеальну жінку. Присутність архетипу «Матері» в українській культурі є стійкою. Це і символізація зародження життя, творення світу, витоків буття. Материнський код також відображається на рівні мега-архетипу – України. В культурі прояв архетипу «Матері» знаходить себе від найрізноманітніших 6 образів жінок (в тій же українській літературі) до образів, що символізують порятунок, захист, джерело життя, затишок, мудрість, милосердя. Часто звернення до архетипу «Матері» відбувається через відчуття незахищеності, пошуку духовної опори в світі, зокрема й через призму національної парадигми – символів країни, хати, раю. Зв'язок матері та України – є священним та непорушним. Також можна прослідити домінування жіночого начала в українській етнографії, що свідчить про матріархальну ментальність українців.

Провідний і визначальний архетип української культури – «Світло». Образи вогню та світла ідентифікуються як відповідні самому життю, сенсу, мудрості. У творчості українських письменників Г. Сковороди, Т. Шевченка, Л. Українки, М.

Коцюбинського, В. Винниченко архетипи вогню та сонця означають відродження, серце, сили людського духу, страждання та боротьби, любові, просвіти, життя. Архетип «Світла» тісно взаємопов'язаний із архетипом «Храму» – це святині, що людиною сповідаються. «Храм» містить в собі українську духовність, сакральний вимір буття і, звичайно, мораль. Українська духовність пов'язана з православною традицією, ґрунтується на етиці православ'я. Мудрість як Софія є основою і Храму, і Світла – це цілісність світу, божественна впорядкованість. Не випадково в Київській Русі був поширений іконографічний образ Богородиці-Софії. «...ім'я "Софія" означає...тайну людської гідності в її християнській інтерпретації» [11, с. 547].

Крім того наявністю в нашій національній свідомості двох психотипів – українця-хлібороба та українця-козака. Для кожного з них система ціннісних орієнтацій є різною. Українець-хлібороб на перше місце своїх життєвих потреб ставить спокій та стабільність, залагодження конфліктів мирним шляхом, часто жертвуючи своїми інтересами, з метою отримати можливість працювати на своїй землі. Для козака менш важливою є так звана цінність землі. Через свою вроджено-психологічну волелюбність та непокору він готовий використовувати радикальні методи захисту своєї Батьківщини. Тому українець-хлібороб краще сприйматиме повідомлення про допомогу воїнам АТО чи біженцям з окупованих районів України, тоді як українець-козак буде глибше зацікавлений інформацією, як безпосередньо взяти участь у бойових діях і активно захищати державні кордони [3, с.264-275].

Слідування архетипам свого етносу є провідною передумовою його успішного розвитку. Г. Лебон зазначав: «Не лише живі, а й мертві відіграють значущу роль у сучасному житті будь-якого народу. Вони творці його моралі та несвідомі рушії його поведінки. Життя будь-якого народу і всі прояви його цивілізації складають просте відображення його душі. Ні випадок, ні зовнішні обставини, ні особливо політичні інститути не відіграють головної ролі в історії народу.»

С. В. Лур'є виділяє центральну зону ментальності, яка складається із таких елементів: локалізація джерела добра, що включає Ми-образ та образ володаря; локалізація образу зла – образу ворога; уявлення про спосіб поведінки, за якої добро перемагає зло. Центральна зона ментальності і є системою взаємопов'язаних уявлень, що регулюють поведінку соціуму [14, с. 142]. Дані уявлення відбивають національно-культурну специфіку, яскравим виразником якої є народне мистецтво. Його основою є архетип соціотальної психіки. Мистецький образ (як сюжетної, так і знакової складової) виникає на основі тріади: архетип – міф – образ. Послідовники П. де Шардена вважають архетипи своєрідними еталонними комплексами символів, що закладені у підсвідомості Творцем. Незруйнованість цих символів є необхідною умовою збереження етичної нормотворчої домінанти, а, значить, і психічного здоров'я людства [15]. Міф є першою стадією свідомої обробки архетипу (первинна оболонка), образ – другою стадією (вторинна оболонка). За О. Лосєвим міф – це мислення, що перейшло у слово на основі сугестії. Символи – це архетипічні уявлення, результат спільної роботи свідомості і колективного несвідомого. Національні символи утворюються на основі культурних архетипів. Тріада набуває вигляду “архетип соціотальної психіки – народний міф – етнічні образи”. Національний (етнічний) символ – це згусток певної частини психічного складу етносу. Система етнічних символів є системою кодування національного характеру та уявлень етносу про себе та світ. [11, с. 145-147].

О. В. Донченко виділяє 15 архетипів візантійського менталітету, до складу якого входять російський та український менталітет: архетип вічного учня, архетип героїзованого злочинця, архетип домінування минулого над майбутнім, архетип ідеалізації старовини, архетип монарності, архетип анігілятивної рівності, архетип долі, архетип центрованої провини, архетип звеличення юродивого, архетип обрядності, імітативності, архетип едукативності, архетип тотожності істини та влади, архетип вічного повернення, архетип вічної правди, архетип об'єктно-речової детермінації. Культурний код – це сукупність культурних архетипів, що утворились внаслідок асиміляції психокультурних характеристик

архетипу соціальної психіки та відображається у народному міфі та етнічних символах.

Рис. 1.5 Архетипи візантійського менталітету за О. В. Донченко.

Архетип вічного учня є проявом екстернальності: потреба у директивних формах правління, довіра до старшого покоління, перейняття минулого досвіду є запорукою успіху у майбутньому, залежність від старшого покоління.

Антитезою слухняного і покірливого учня є злочинець-девіант, який ухиляється від наслідування істин мертвого тексту і живе живим життям, а не імітацією. Знецінюючи соціальний інтелект у його цивілізованій, суспільно прийнятній формі, візантійська культура потенціалізує агресію нереалізованих особистостей у вигляді злочинності. Будь-який злочин викликає почуття провини, яке особливо загострюється у візантійській психокulturі (тут злочин називається “непослухом”). Спричинюючи фрустрацію, скоєний злочин потребує покаєння (усвідомлення гріховності).

Архетип домінування минулого над майбутнім виражається через символіко-тематичний ряд: дім-поле-храм [10, с. 24]. Образ поля є образом рідної землі – матінки України, а отже і рідним до- мом. Архетип землі в українському менталітеті відповідає аграрним началам української цивілізації, господарським структурам землевлаштування, обрядово-календарним циклам сільського життя, кам'яним та курганним пам'яткам освячення землі. Рідна земля залишається полем життя, материнським народженням усього живого. Вважалося, що земля зберігає і передає українцям силу і славу предків [9, с. 45]. Ось чому проблема врожайності та догляду за землею для селян-трудівників є провідною.

Архетип об'єктно-речової детермінації буття відбиває матеріалізм у людських відношеннях, коли притуплюються почуття любові, зникає чуттєвість. Людина є засобом, а не метою. Суб'єктом стає лише той, хто має владу, всі інші залишаються безпомічними об'єктами, речами.

Архетип “обрядності та імітативності” є поєднанням домінуючих рис ірраціональності та екзекутивності з інтравертивністю. Ірраціональність виражається сугестивністю, міфологізованим естетизмом. Екзекутивність як вираження жіночої психології мислення породжує естетичний максималізм.

Архетип вічного повернення позначає та налаштовує майбутнє покоління на проходження страждань минулого. В російському та українському менталітеті повага до батьків асоціюється з наслідуванням, копіюванням їхніх звичок, примх, манер, ставлення до оточуючих. Чоловік примушує жінку “трати” роль своєї матері (едіпів комплекс), а жінка примушує чоловіка “трати” роль свого батька (у плані буквального наслідування способу мислення та поведінки).

Архетип анігілятивної рівності є корелятом діонісійської резигнації свідомості на рівні архітекtonіки підсвідомого. Руйнується сім'я, деградує чоловіча частина населення, панує жіноче начало, більш адаптоване до умов сенсорної нестабільності.

Архетип едукативності визначається визнанням навчання як способу виживання у сірій безініціативній масі, яка не проявляє індивідуальності, а підкоряється старшому поколінню. Частина з таких людей грають роль вічних

учнів, не проявляючи оригінальність і наполегливість, а частина переймає досвід минулого як умову для навчання у майбутньому. Цінується не конкретність знань, а їх кількість. Кількість різновидів навчання є нескінченною, тому майстерність вимірюється віком навчання.

Архетип долі змушує на ірраціонально-героїчні вчинки в екстремальних умовах і пасивне очікування за умов повсякдення. Життя вважається не надто цінним подарунком: його можна легко віддати на війні й не дуже піклуватися про нього в мирних умовах. За пірамідою А. Маслоу потреба безпеки та захисту за важливістю є другою після фізіологічних потреб. У європейському менталітеті символікою безпеки є мури, ворота, злі собаки, всі види зброї [8, с. 70]. В українській культурі безпека визначається не лише якістю технічного оснащення побуту, а в першу чергу Божим захистом. Це і є виявом ірраціональності українського менталітету.

Архетип ідеалізації старовини полягає у залежності від минулого, яка є емоційною, а не етичною. Новоутворення не приймають, якщо не знаходять аналогів у минулому. Минуле використовується не як носій досконалих моделей і форм реалізації будь-чого, а лише як архетип узвичаювання того, що не переростає рамки.

Архетип тотожності істини та влади полягає в ототожненні носія посади з арбітром у питаннях істини, а носія найвищої посади в державі – одночасно з першим інтелектуалом. Можна провести аналогію з наляканою власним безсиллям, беспорядністю матір'ю, яка прагне, щоб вона і її дитина завжди залишалися в одних і тих же ролях, щоб дитина повністю відтворювала її життєвий шлях. Держава-мати-культура “захищає” індивіда від світу, нав'язуючи йому готову істину й позбавляючи його мук пошуків та страждань.

Архетип центрованої провини відбиває стосунки між культурою та її представником як між матір'ю і дитиною. Дитина відчуває свою підлеглисть та поразку і прагне якимось чином зрозуміти її. Відбувається раціоналізація: поразка і слабкість пояснюються як покарання за скоєні гріхи.

Архетип “вічної правди” виявляє себе через намагання спрощувати, уніфікувати, нав’язувати однотайність і в цілому тяжіє до авторитаризму. Візантійська тоталітарна монархія становила найдосконалішу комунікативну форму для прихильників “вічної правди”.

Архетип звеличення юродивого розкривається як потреба у великій кількості непродуктивних індивідів. Лише їх існування за рахунок здорової частини населення живить материнське піклування. Нереалізована Мати-Культура з неприхованою заздрістю починає калічити свою занадто самостійну дитину, в якій пробудився голос індивідуалізації. Архетип звеличення юродивого апелює до прославлення тих, хто є слабкими, слухняними, безініціативними в силу своєї несаможитності.

1.3. Механізми збереження української ментальності

Зростаюче значення використання ментального ресурсу сучасної людини в інтересах суспільного розвитку ставить на сьогодні дві важливі проблеми:

1. Збереження багатства ментальності етносів і націй, наявного в культурних традиціях народів світу, зміцнення ментального імунітету в усьому спектрі його багатогранності, державне лобювання процесу зміцнення культурних традицій в усіх сферах можливого впливу на цей процес аж до формування й забезпечення реалізації відповідної правової бази.

2. Забезпечення розвитку ментальних традицій як процесу свідомого внеску в потенціал майбутнього поступу.

Загострення суспільної уваги на питаннях ментальності в останні десятиріччя характерне не лише в регіонах світу, що не вирізняються рівнем культурного прогресу, а й у країнах високорозвинутих, що входять у межі так званого «золотого мільярда». На це вказують різні форми прояву самосвідомості в багатьох країнах світу. Цей факт показує, що сучасна цивілізація на різних рівнях структури відчуває необхідність у мобілізації ресурсів свого розвитку і знаходить ці ресурси в мобілізації ментальних характеристик своїх націй, своїх етносів.

На індивідуальному рівні саме ментальний імунітет може бути надійним механізмом формування виважених, патріотично обґрунтованих орієнтирів життєдіяльності сучасної людини. І тому для національної науки робота в цьому напрямі, у справі зміцнення стійкості імунної системи української ментальності є важливим завданням.

Одним із факторів, що впливають на механізми формування ментальності є соціально-політична ситуація в Україні та методи впливу ЗМІ, на прикладі збройних конфліктів останніх років, і конфліктів з акцентом на інформаційну складову. Вона діє на глибинні процеси засвоєння змісту використовуваної людьми інформації про світ і суспільство як про усталені, закріплені досвідом багатьох поколінь певного етносу еталони оцінок навколишньої дійсності й поведінки. Вона може знищувати самі основи національної самоідентифікації.

Порівняно з уже класичними в міжнародній практиці методиками ведення такої війни, російсько-українське протистояння вирізняється певними специфічними ознаками. Вони полягають у тому, що:

- протистояння будується з урахуванням ментальної близькості слов'янських народів – українського і російського;
- обидва народи тривалий в історичному вимірі час існували у спільному культурному просторі;
- у спільній союзній державі активні міграційні процеси сприяли ослабленню ментальних установок титульних націй республік, культивувалося уявлення про «єдиний радянський народ»;
- проблема ментальності не визнавалася як реальний об'єкт вивчення, не була включена в освітню практику і, таким чином, ментальні засади не були свідомим поведінковим орієнтиром для більшості людей, які отримували освіту в радянських навчальних закладах.

Розв'язання проблеми нейтралізації негативних впливів на ментальний імунітет пов'язане з вивченням каналів впливу на процес його функціонування, розвитку або ж нейтралізації. Найбільш загальний підхід при розв'язанні цієї проблеми пов'язаний з розглядом специфіки прояву двох основних потоків

впливу на формування ментальних характеристик індивіда та суспільства: опосередкованого впливу на трансформацію емоційної сфери індивіда соціальної інформації та безпосереднього впливу на емоційну сферу людини, що прямо пов'язана з ментальними мотиваціями, з генотипом, одержаним від минулих поколінь.

Відродження духовної культури має історичне підґрунтя і є необхідною умовою для гармонійного розвитку сучасного українського суспільства, яке гостро потребує інтелігентної високоморальної особистості. Так звана «одномірна людина» є непередбачуваною у своїй поведінці; цілісна ж людина – це багатогранна особистість з широким горизонтом мислення, яка вміє жити в альтернативному світі та усвідомлює відповідальність за наслідки своєї діяльності. Велика сума знань про навколишній світ, масив постійно зростаючої інформації, яку людина засвоює, приводить до того, що з цього процесу вимивається морально-ціннісний компонент. Без сумніву, мораль, етичні норми та цінності мають перманентно розширювати і поглиблювати свій вплив на весь процес розвитку людства, і його майбутнє залежатиме від паралельного розвитку інтелекту і моральності кожної людини. Якщо сутність людини – духовна, стрижень життя – духовний, то і освіта повинна, в першу чергу, опікуватися формуванням духовності.

Духовність ще з часів Київської Русі була необхідною складовою української культури, сприяючи формуванню ментальних особливостей нашого етносу. Людину цього періоду, в першу чергу, хвилювало питання сенсу життя та моральні закони розвитку особистості, що призводило до етизації загальної картини світу через призму космічного конфлікту між добром і злом, в якій не було етично нейтральних компонентів [9, с. 194]. Таким чином, відродження духовної культури має історичне підґрунтя і є необхідною умовою для гармонійного розвитку сучасного українського суспільства, яке гостро потребує інтелігентної високоморальної особистості. Так звана «одномірна людина» є непередбачуваною у своїй поведінці; цілісна ж людина – це багатогранна особистість з широким горизонтом мислення, яка вміє жити в альтернативному

світі та усвідомлює відповідальність за наслідки своєї діяльності. Велика сума знань про навколишній світ, масив постійно зростаючої інформації, яку людина засвоює, приводить до того, що з цього процесу вимивається морально- ціннісний компонент. Без сумніву, мораль, етичні норми та цінності мають перманентно розширювати і поглиблювати свій вплив на весь процес розвитку людства, і його майбутнє залежатиме від паралельного розвитку інтелекту і моральності кожної людини. Якщо сутність людини – духовна, стрижень життя – духовний, то і освіта повинна, в першу чергу, опікуватися формуванням духовності. Саме в предметах гуманітарного циклу закладено великий духовний потенціал: у ході їх вивчення студенти постійно мають розмірковувати про людину, її вчинки та мотиви.

Людство у XXI столітті повинно піти шляхом підвищення культури, освіти, тобто шляхом встановлення та затвердження гуманізму, гуманістичного світорозуміння і світотворення в суспільстві. Саме тому головною потребою, що визначається усім контекстом соціального розвитку сучасного суспільства, є забезпечення гуманістичної спрямованості освіти, при якій студент знаходиться в її центрі. Гуманізація процесу освіти як обов'язковий елемент включає в себе гуманітаризацію її змісту. Але на жаль, внаслідок культурної і духовної кризи, що супроводжується переоцінкою цінностей, стан гуманітарної освіти в сучасній Україні викликає певне занепокоєння та тривогу [24].

Отже, гуманістичний світогляд є необхідною складовою української ментальності. Принципи гуманізму, перевірені багатовіковою практикою, мають стати ідейною основою всієї системи формування особистості та сучасної освіти. Гуманізація процесу освіти як обов'язковий елемент включає в себе гуманітаризацію змісту освіти тому, що саме в предметах гуманітарного циклу закладено великий моральний потенціал, їх вивчення забезпечує духовний розвиток особистості у самому широкому сенсі. Таким чином, гуманітарну складову освіти можна розглядати як один із вирішальних чинників збереження специфічних рис української ментальності.

Трансформація ментальності є процесом довготривалим. При цьому неодмінно виявляє себе певний консерватизм суспільної та індивідуальної

соціальної свідомості з позитивними і негативними її характеристиками, який в певній мірі гальмує як соціально-економічний поступ країни, так й позитивні зміни в галузі освіти. Але, все одно, відроджуються та пробивають собі шлях вихідні особливості й риси національної ментальності України, які наближують запровадження кращих європейських стандартів життя в Україні. Побудова нового для України ринкового соціально-економічного середовища вимагає формування нової людини ринкового типу, якій притаманні пені загально визнані риси ментальності.

Висновки до розділу 1

Аналізуючи теоретичний матеріал, можна зробити висновок про те, що єдиного підходу та визначення поняття «ментальність» досі немає, в цьому і полягає проблематика його дослідження.

Ментальність — це властива саме певній епосі (і тільки їй) відповідна культура, цивілізація, суспільство, спільноти і т.д., спільний розумовий інструментарій, яким індивіди цієї епохи оволодівають і послуговуються в неусвідомленій, інстинктивній формі, створюючи (з неминучими неповторними індивідуальними модифікаціями) особливий загальний образ світу, притаманний лише означеному суспільству (спільноті, етносу, культурі) [46].

За допомогою поняття "ментальність" аналізуються соціальний, політичний чи етнічний контексти психічного складу людей. Тобто, ментальність виступає важливою етнопсихологічною ознакою нації.

До структури ментальності належить три компоненти:

1. Емоційний (емотивний) - емоційні стани, які передують виникненню вербального та поведінкового компонентів, сприяючи систематизації знань і появі певної поведінки.

2. Когнітивний (вербальний) - знання про об'єкти і ситуації життєдіяльності, що є результатом набуття індивідуального життєвого досвіду (навчання).

3. Поведінковий (когнітивний) призводить до актуалізації елементарних фіксованих установок, ціннісних орієнтацій та етнічних цінностей. Ментальна установка виявляється в діях і вчинках людини, оскільки вчинок є єдиною структурою, що відповідає реальним цілісним проявам самореалізації людини як особистості, індивіда, громадянина.

Методологічною основою для розуміння ментальності як предмету наукового осмислення є дослідження філософської, історіософської та культурологічної, етнопсихологічної та етносоціологічної, політико-психологічної, структурно-антропологічної, соціолінгвістичної спрямованості. У рамках першого напрямку проблеми менталітету розробляли І.Г.Гердер, І.Кант, Д.Юм, Г.-В.Гегель, І.-Г.Фіхте, Г.-В.Гегель [14, с. 5]. У рамках другого напрямку

аналізу ментальностей представників різних епох присвячені доробки істориків та культурологів, які розвивають творчий спадок М.Бахтіна та французької історичної школи «Анналів» (М.Блок, Ж.ЛеФевр, Ж.Ле Гофф, М.Пруст, Ж.Дюбі) [15, с. 6]. У рамках третього напрямку феномен національного та етнічного менталітету аналізується в етносоціології (В.Євтух) та етнопсихології, яка вивчає проблеми народної творчості у різних її проявах – ремісництво, духовна культура, побут, фольклор, наука тощо (Л.Морган, Е.Тейлор, М.Максимович та інші); осмислює проблеми сімейно-шлюбних відносин (Л.Морган, Ф.Енгельс, В.Зомбарт, М.Данилевський та інші).

Етнічна ментальність виявляється у домінуючому життєвому настрої людини, у характерних особливостях світосприйняття, у системі моральних вимог, норм, цінностей і принципів виховання, у формах взаємин між людьми, у сімейних засадах, у ставленні до природи та праці, в організації побуту, свят, у конкретних актах самоорганізації етносу тощо [38].

У визначенні сутності української національної ментальності залишається багато нез'ясованого, недослідженого. Так само нез'ясованими постають механізми взаємовпливу сутнісних рис національної ментальності на особливості мислення й поведінки мешканця сучасної України у тих чи інших сферах суспільної життєдіяльності. Важливо дослідити й розуміти закономірності розгортання цього взаємовпливу на перспективу. Український народ, що є нащадком прадавніх культурних традицій, психічно асимілює та синтезує різні культурні традиції мислення, є народом найрізноманітнішого духовного досвіду. В українській національній свідомості відображена ментальна культура, що реалізується у пошуку універсальних засад людського буття, у вільному творчому підході до життя, – такі ментальні властивості знаходять своє віддзеркалення у формуванні та розвитку освітнього середовища сучасного українського суспільства.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ МЕНТАЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ РІЗНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

2.1. Методи та принципи дослідження феномену «ментальність»

Методологічною основою для розуміння ментальності як предмету наукового осмислення є дослідження філософської, історіософської та культурологічної, етнопсихологічної та етносоціологічної, політико-психологічної, структурно-антропологічної, соціолінгвістичної спрямованості.

В Україні нині виявляється певний дефіцит теоретико-соціологічної рефлексії інструментів та діагностичних конструктів для дослідження та корекції виникаючих тенденцій у суспільстві. Описуючи соціальні проблеми, науковці не завжди можуть дійти до спільних висновків у формулюванні конкретних рекомендацій для подолання деструктивних процесів у розвитку окремих соціальних суб'єктів, груп, спільнот та соціуму вцілому. Адже бувають випадки, коли навіть вичерпно та правильно діагностувавши соціальну дисфункцію, методи корекції підібрані для одного регіону, в силу певних обставин будуть безсилимими для іншого.

Множина процесів у нашому організмі, як відомо, відбувається безсвідомо. Відштовхуючись від парадигми органіцизму та характеризуючи соціум у стані соціальної норми, можна стверджувати, що більша частина соціальних процесів у такому стані відбувається без потреби в усвідомленні їх функціональних проявів. Потреба у такому усвідомленні (активації соціального інтелекту) з'являється тоді, коли виникають ознаки дисфункції, тобто, подальше перебування в безсвідомому режимі щодо системного виміру регуляції соціальних процесів загрожує руйнівними наслідками для соціальної системи або окремих підсистем.

Аналізуючи підходи авторів до розгляду ментальності висвітлені в 1 розділі розробили модель психологічної діагностики феномену «ментальність».

Рис. 2.1 Модель дослідження феномену ментальності

Покладаючись на подану парадигму у ході дослідження було застосовано асоціативні карти України (метод вільних асоціацій), також діагностичний тест відносин Г. Солдатова - оригінальна модифікація методу семантичного диференціала, розроблена для дослідження емоційно-оцінного компонента соціального стереотипу. Методика широко використовується психологами в дослідженнях міжетнічних і міжособистісних відносин, а також етнічної толерантності (див., Наприклад, Стефаненко, Шлягіна, Еніколопов, 1993).

В основу методики покладено ідею про те, що одні й ті ж якості, що приписуються як собі, так і іншим людям (групі), можуть інтерпретуватися по-різному: позитивні якості своєї групи (наприклад, "ми - економні, ощадливі") можуть сприйматися як негативні в іншій ("вони - жадібні, скупі"). За цим принципом були складені пари якостей, полюси яких розрізняються за афективними параметрами, в той час як їх смислові значення можуть розцінюватися як достатньо близькі.

Повний варіант ДТО (А) являє набір 20 пар якостей, розміщених на одній картці ((Солдатова), 1986). Другий, скорочений варіант (Б), частіше застосовується дослідниками, включає 12 пар якостей (Солдатова, 1998). На стандартному бланку ДТО зазвичай представлено 4 картки, на яких респондент зазначає оцінки якостей, притаманних, на його думку, йому самому, ідеальній людині і типовому представнику власної або іншої етнічної групи.

Для комплексної діагностики була використана методика «Типи етнічної ідентичності» Г.У.Солдатова, С.В. Рыжова. Дана методична розробка дозволяє діагностувати етнічну самосвідомість і її трансформації в умовах міжетнічної напруженості. Один з показників трансформації етнічної ідентичності - це зростання етнічної нетерпимості (інтолерантності). Толерантність / інтолерантності - головна проблема міжетнічних відносин в умовах зростання напруженості між народами - стала ключовою психологічною змінною при конструюванні даного опитувальника. Ступінь етнічної толерантності респондента оцінюється на основі наступних критеріїв: рівня "негативізму" щодо власної та інших етнічних груп, порогу емоційного реагування на інше оточення, вираженості агресивних і ворожих реакцій у ставленні до інших груп.

Типи ідентичності з різною якістю і ступенем вираженості етнічної толерантності виділені на основі широкого діапазону шкали етноцентризму, починаючи від "заперечення" ідентичності, коли фіксується негативізм і нетерпимість по відношенню до власної етнічної групи, і закінчуючи національним фанатизмом - апофеозом нетерпимості і вищим ступенем негативізму по відношенню до інших етнічних груп.

Опитувальник містить шість шкал, які відповідають наступним типам етнічної ідентичності.

1. Етнотілізм - одна з форм гіпоідентичності, що представляє собою відхід від власної етнічної групи.

2. Етнічна індиферентність - розмивання етнічної ідентичності.

3. Норма (позитивна етнічна ідентичність) - поєднання позитивного ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів.

4. Етноеготизм - даний тип ідентичності може виражатися в простій формі на вербальному рівні як результат сприйняття через призму конструкту "мій народ", але може припускати, наприклад, напруженість і роздратування в спілкуванні з представниками інших етнічних груп або визнання за своїм народом права вирішувати проблеми за "чужий" рахунок..

5. Етноізоляція - переконаність у перевазі свого народу.

6. Етнофанатизм - готовність йти на будь-які дії в ім'я так чи інакше понятих етнічних інтересів.

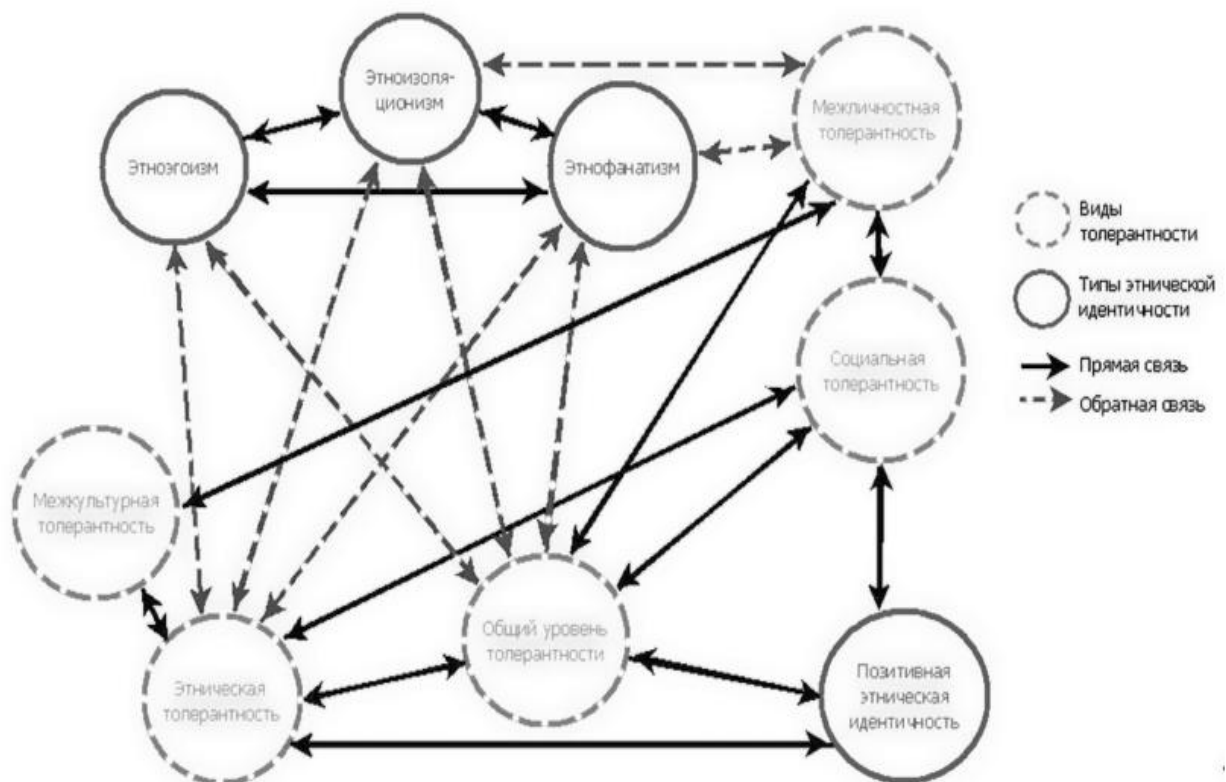

Рис.2.2. Взаємозв'язок шкал і їх поведінкові прояви

Етноегоїзм, етноізоляція і етнофанатизм представляють собою ступені гіперболізації етнічної ідентичності, що означає поява дискримінаційних форм міжетнічних відносин. У міжетнічній взаємодії гіперідентичності проявляється в різних формах етнічної нетерпимості: від роздратування, яке виникає як реакція на присутність членів інших груп, до відстоювання політики обмеження їх прав і можливостей, агресивних і насильницьких дій проти іншої групи і навіть геноциду (Солдатова, 1998).

В результаті серії експертних оцінок і пілотажних досліджень були відібрані 30 суджень - індикаторів, що інтерпретують кінець фрази: "Я - людина, яка ...". Індикатори відображають ставлення до власної та інших етнічних груп в різних ситуаціях міжетнічної взаємодії.

В ході дослідження також була використана методика «Етнічна афіліація» для виявлення етнічних емоційних тенденцій. Як емпіричних підстав вивчення використовувалися три критерії, серед них підпорядкування індивідуальних цілей груповим, виражена ідентифікація зі своєю етнічною групою, сприйняття себе як частини групи, а групи як продовження самого.

В інструкції до цієї методики респондентам пропонується уважно прочитати запропоновані та подані нижче твердження, а також висловити свою думку про кожне з них, вибравши конкретний ступінь згоди: «згідний», «незгідний» чи «не знаю». Обраний ступінь згоди потрібно було позначити знаком «+» у відповідній клітинці бланку для відповідей.

Методика містить 18 тверджень. Обробка відповідей досліджуваних здійснювалася за ключем. Так, високу потребу в належності до конкретної нації («націоаффіліативні тенденції») засвідчувала згода юнаків і юнок із твердженнями 1; 4; 6; 7; 9; 11; 12; 15; 18; низьку потребу в такій належності (антинаціоаффіліативні тенденції) – з твердженнями 2; 3; 5; 8; 10; 13; 14; 16; 17. За кожне співпадання з ключем нараховувався 1 бал. Щодо превалюючих мотиваційних тенденцій, у юнацтва визначався відповідний рівень: 1–3 бали – низький; 4–6 балів – середній; 7–9 балів – високий.

При проведенні діагностики та психокорекції дотримувались правил проведення психологічних досліджень та принципів Етичного кодексу психолога.

2.2. Аналіз та інтерпретація дослідження, щодо психологічних проявів рис ментальності

Дослідження проводилося на базі Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, Вінницького національного медичного університету ім. М. Пирогова, вибірка становить 52 студенти, з яких 4 студенти родом із Західної України, 8 студентів з Північного регіону та 40 студентів з різноманітних областей Центральної України.

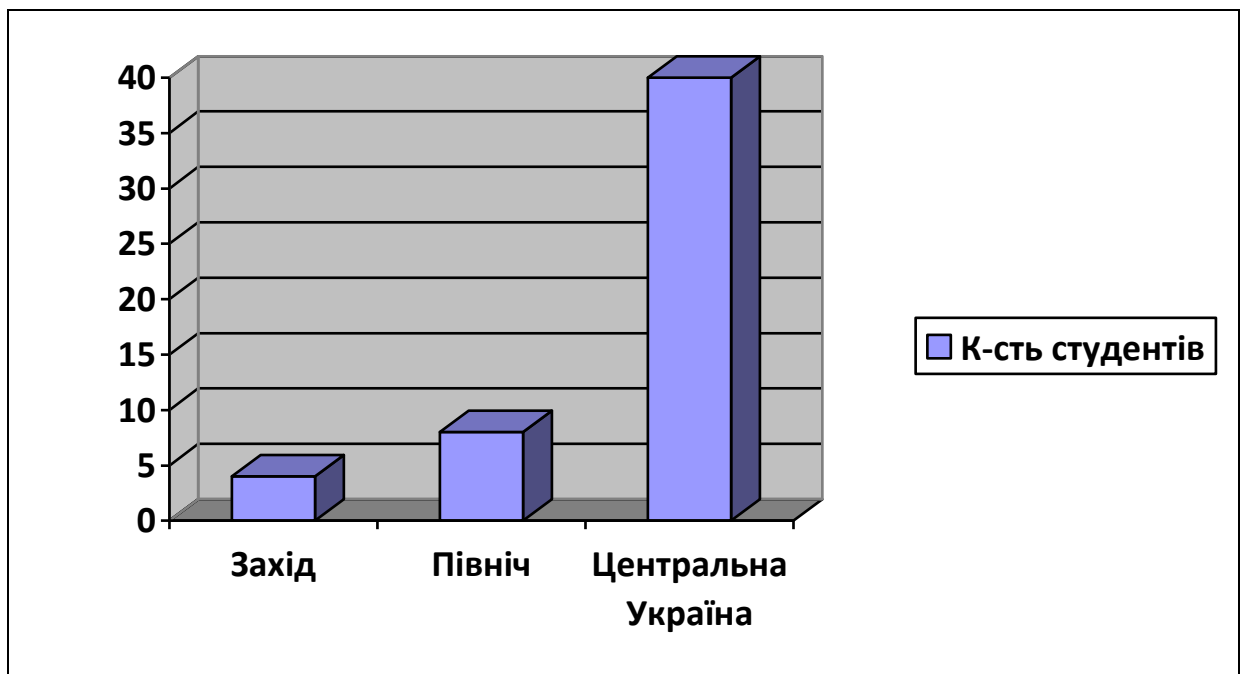

Рис. 2.3. Чисельність досліджуваної вибірки

За методикою «Типи етнічної ідентичності» встановлено, що студентам, які родом з Північної частини України притаманні високі показники, за шкалою «Етнофанатизм», тоді як всі інші показники знаходяться в межах норми, студенти Центральної України з м. Вінниці мають високі значення за шкалою «Позитивна етнічна ідентичність» та «Етнічний ігілізм», тоді як студенти з прилеглих областей мають високі показники за шкалами «Етнофанатизм» та «Етнічна

індиферентність», така ж тенденція спостерігається і у студентів, які родом з Західної України.

За методикою «Асоціативна карта України» студенти Західного регіону охарактеризовували тільки ті міста, які відвідали, асоціації занотовані досить стисло та лаконічно (Наприклад О., Волинська обл.: Львів-традиції, Київ-гроші, Луганськ-шахта, Вінниця-краса, Чернівці-старе місто), тоді як студенти родом з Північної частини України описували кожне місто із переліком асоціацій, які виникали (Наприклад В., м. Ружин, Житомирська обл.: Львів-культура, Вінниця-навчання, Київ-каштани, Луганськ-зрада, АР Крим-зрада і т.д.).

Одним із методів, який було використано для дослідження феномену ментальності є метод вільних асоціацій - психоаналітична процедура вивчення несвідомого, в процесі якого індивідуум вільно говорить про все, що приходить в голову, незважаючи на те, наскільки абсурдним це може здатися. Один з перших проєктивних методів. Метод активно використовується в психоаналізі, психології, соціології, психіатрії, соціальній роботі, психолінгвістиці.

Асоціації є одним з основних механізмів пам'яті. У певному сенсі їх можна назвати природними класифікаторами понятійного змісту лексики мови. Уявлення і поняття, якими володіє пам'ять людини, пов'язані між собою. Цей зв'язок заснована на минулому досвіді людини і, в кінцевому рахунку, з більшим чи меншим ступенем точності відтворює об'єктивно існуючу залежність між явищами реального світу. При певних умовах поживлення єдиної думки або поняття супроводжується поживленням інших, що співвідносяться з ним. Це явище отримало назву асоціації (термін запропонований в XVIII в. Локком). За І. П. Павловим, асоціація є не що інше, як тимчасова нервова зв'язок, що виникає при певних умовах.

З часів Аристотеля розрізняють асоціації за подібністю, контрастом і суміжності. Асоціації за подібністю засновані на тому, що асоційовані явища мають деякі спільні риси. Вони являють собою результат узагальнення умовної зв'язку, при якому подібні подразники викликають подібну реакцію (наприклад,

пожвавлення синонімічного ряду при актуалізації одного з синонімів: горе - нещастя, скорбота, печаль, смуток і т. д.).

Близькі до асоціацій за подібністю асоціації за контрастом, виникнення яких пояснюється наявністю у явищ протилежних властивостей. Фізіологічна сутність асоціації за контрастом полягає у «взаємної індукції нервових процесів, коли сильні подразники викликають спочатку сильне збудження, а потім послідовне гальмування в тих же ділянках кори мозку. В результаті цього в подальшому один з контрастних подразників може викликати відразу ж слідом за собою те, що створювалося раніше іншим (контрастним з ним) подразником» (наприклад, явище антонімії: горе - радість, щастя - нещастя і т. д.).

Асоціації по суміжності утворюються при близькому розташуванні явищ в часі або в просторі. В даний час зазначені три типи асоціацій відносяться до простих або механічних. Поряд з ними виділяють більш складні, смислові асоціації. Такими є, зокрема, асоціації, що відображають родовидові і причинно-наслідкові зв'язки між об'єктами навколишнього світу (наприклад, квітка - троянда, хвороба - смерть і т. П.).

Оскільки асоціації відображають деякі суттєві зв'язки між об'єктами і явищами реального світу, а отже, і між поняттями, законно зробити висновок, що вони грають важливу роль.

Для дослідження феномену ментальності було продіагностовано 52 студенти на базі Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, Вінницького національного медичного університету ім. М. Пирогова.

Таблиця 2.1

Результати за методикою «Асоціативна карта України»

<i>Схід</i>	<i>Захід</i>	<i>Північ</i>	<i>Південь</i>	<i>Центральна Україна</i>
смерть, руйнація, сила, АТО, інше життя, корисні	традиції, спокій, природа, предки, фольклор,	ліс, степи, нейтральна територія, сірі	окупація, ностальгія, втрачене, наш,	Смерть, гроші, престиж, радість, Верховна Рада,

копалини, війна, вороги непорозуміння, проблеми, віддаленість, російська мова, брудне повітря, холод, окуповано, агресія, зрада	відпочинок, файне місто, пісня, церква, вишиванка, мрії, романтика, світло, добрі люди, інтелігенція, гарні краєвиди, відпочинок, трембіти, лицеміри, біженці	будинки, невідоме, місто бетону, 50/50	море- відпочинок, сонце, не наш, татари, зрада, сум, спогади, «курорт- зачинено», пусті пляжі	негатив, царина грабіжу і брехні, столиця, дім, доброзичливі люди, жття- серце, село-дім, гордість, зона, гроші, сила держави, майдан, опис мальовничості природи
--	---	--	--	--

Отримані дані за методикою «Асоціативна карта України» наступні:

1. Асоціації пов'язані із Східною частиною України: смерть, руйнація, сила, АТО, інше життя, корисні копалини, війна, вороги непорозуміння, проблеми, віддаленість, російська мова, брудне повітря, холод, окуповано, агресія, зрада (здебільшого занотовано на карті над такими містами, як Луганськ, Донецьк, Харків); шахти-пил-бруд, сірі стіни, образа, неповага (м. Запоріжжя).

2. Асоціації з Західною частиною України: традиції, спокій, природа, предки, фольклор, відпочинок, файне місто, пісня, церква, вишиванка, свято шоколаду, мрії, романтика, світло, добрі люди, чистий край, інтелігенція, гарні краєвиди, відпочинок, трембіти, лицеміри, біженці (вказано записи над такими містами як Львів, Ужгород, Івано-Франківськ, Луцьк).

3. Асоціації пов'язані із Північною частиною України: ліс, степи, нейтральна територія, сірі будинки, невідоме, місто бетону, 50/50 (Чернігів, Суми).

4. Асоціації із Півднем України: окупація, ностальгія, втрачене, наш, море-відпочинок, сонце, не наш, татари, зрада, сум, спогади, «курорт-зачинено», пусті пляжі (сфокусовано записи здебільшого над АР Крим, Одеса).

5. Асоціації вказані студентами на карті над Центральною частиною України: смерть (м.Київ), гроші, престиж, радість, Верховна Рада, негатив, царина

грабіжу і брехні, столиця, дім, доброзичливі люди, жття-серце, село-дім (м. Вінниця), гордість (м. Житомир), зона, гроші, сила держави, майдан (м.Київ), опис мальовничості природи (міста Вінниця, Житомир).

Важливим компонентом при дослідженні феномену ментальності є національна афіліація – це прагнення особистості належати до конкретної нації, а точніше прагнення до психологічної єдності з представниками цієї нації. Це прагнення зумовлено потребою особистості в соціальному захисті, стабільності, що може забезпечити належність до конкретної нації. Натомість національна належність є одним із важливих засобів зорієнтованості й досягнення людиною соціальних цілей у складному багатонаціональному сучасному світі [3].

Задля забезпечення точності та достовірності якісних показників націоафіліативних чи антинаціоафіліативних мотивів у юнацтва перед початком констатувального експерименту проводилися вступні бесіди з респондентами. У цих бесідах спочатку було наголошено на суто науковому характері дослідження, на значущості участі кожного досліджуваного в ньому, а також на неухильному дотриманні нами принципу конфіденційності й висвітленні його результатів лише в авторських наукових публікаціях. У процесі проведення констатувального експерименту відзначалося, що не може бути «правильних» чи «помилкових» відповідей, адже кожен учасник дослідження може висловити власну думку.

За результатами проведеної методики ««Етнічна афіліація» Г. У. Солдатова, С. В. Рижова з досліджуваної вибірки, що становила 52 студенти, ми отримали наступні результати: 58% студентів мають високо виражену потребу в етнічній приналежності.

Емпірично констатовано Л.М. Співаком особливості вікової динаміки рівнів національної афіліації особистості 17-22 рр. та її чинники. Зафіксовано домінування національних афіліативних прагнень у значної частини юнаків і юнок, що виявляються на середньому рівні в більшості з них, що знаходить підтвердження та відображення в отриманих результатах. Одержані результати засвідчили, що у мотиваційній сфері юнацтва співіснує спрямованість на націю і

спрямованість на особистість, яка зумовлює відповідний вплив на їх прийняття рішень у різних життєвих ситуаціях.

28% - низьку потребу в етнічній приналежності, 14% перебувають у невизначеності.

Рис. 2.4. Отримані дані за методикою «Етнічна афіліація»

Рівень націоафіліативних чи антинаціоафіліативних мотивів віддзеркалює ступінь схильності особистості дотримуватися встановлених національних норм і правил; ступінь підпорядкованості особистих інтересів національним.

Для визначення типу етнічної ідентичності була застосована методика (Г.У.Солдатова, С.В.Рижова), що дозволяє діагностувати етнічну самосвідомість і її трансформації в умовах міжетнічної напруженості. Один з показників трансформації етнічної ідентичності - це зростання етнічної нетерпимості (інтолерантності). Толерантність / інтолерантності - головна проблема міжетнічних відносин в умовах зростання напруженості між народами - стала ключовою психологічної змінної при конструюванні даного опитувальника. Ступінь етнічної толерантності респондента оцінюється на основі наступних критеріїв: рівня "негативізму" щодо власної та інших етнічних груп, порогу емоційного реагування на інше оточення, вираженості агресивних і ворожих реакцій у ставленні до інших груп.

Аналіз ідентичності як найважливішої психічної структури не тільки особистості, але і групи почав проводитися в рамках когнітивістського напрямку. Головна ідея його полягає в тому, що враження про світ організуються в зв'язкові інтерпретації - ідеї, установки, стереотипи, очікування, які виступають як регулятори соціальної поведінки.

Типи ідентичності з різною якістю і ступенем вираженості етнічної толерантності виділені на основі широкого діапазону шкали етноцентризму, починаючи від "заперечення" ідентичності, коли фіксується негативізм і нетерпимість по відношенню до власної етнічної групи, і закінчуючи національним фанатизмом - апофеозом нетерпимості і вищим ступенем негативізму по відношенню до інших етнічних груп.

Згідно отриманим даним, найбільш притаманні типи етнічної ідентичності: позитивна етнічна ідентичність - 92% вибірки, етнофанатизм - 62%, етнічна індиферентність – 64% (див. додаток А).

При інтерпритації даних виявлено, що студенти Вінницького державного університету за методикою «Типи етнічної ідентичності» мають прояви фанатизму (75% вибірки) - апофеозом нетерпимості і вищим ступенем негативізму по відношенню до інших етнічних груп, тоді як результати дослідження студентів Вінницького національного медичного університету ім. М. Пирогова свідчать 54% відповідей про притаманність етнічної індиферентності, що в подальшому може призвести до зникання традицій та української культури, запозичення та впровадження нового та забуття надбань поколінь.

92% вибірки належить до даного типу - норма (позитивна етнічна ідентичність), що проявляється у поєднанні позитивного ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів. У поліетнічному суспільстві позитивна етнічна ідентичність має характер норми і властива переважній більшості. Вона задає такий оптимальний баланс толерантності по відношенню до своєї зрілості й інших етнічних груп, який дозволяє розглядати її, з одного боку,

як умова самостійності і стабільного існування етнічної групи, з іншого - як умова мирного міжкультурної взаємодії в поліетнічному світі.

Посилення деструктивності в міжетнічних відносинах обумовлено трансформаціями етнічної самосвідомості за типом гіперідентичності, яка відповідає в опитувальнику трьом шкалам, найпритаманніший нашій місцевості згідно отриманим даним -етнофанатизм - готовність йти на будь-які дії в ім'я так чи інакше понятих етнічних інтересів, аж до етнічних "чисток", відмови іншим народам в праві користування ресурсами і соціальними привілеями, визнання пріоритету етнічних прав народу над правами людини, виправдання будь-яких жертв в боротьбі за благополуччя свого народу.

Етноегоїзм, етноізоляція і етнофанатизм представляють собою ступені гіперболізації етнічної ідентичності, що означає поява дискримінаційних форм міжетнічних відносин. У міжетнічній взаємодії гіперідентичності проявляється в різних формах етнічної нетерпимості: від роздратування, яке виникає як реакція на присутність членів інших груп, до відстоювання політики обмеження їх прав і можливостей, агресивних і насильницьких дій проти іншої групи і навіть геноциду (Солдатова, 1998).

64% із студентів притаманна етнічна індиферентність - розмивання етнічної ідентичності, виражене в невизначеності етнічної приналежності, неактуальності етнічності, що в подальшому може призвести до зникання традицій та української культури, запозичення та впровадження нового та забуття надбань поколінь.

За методикою ДТО (Діагностичний тест взаємовідносин) Г. У. Солдатова визначено, що є значна різниця між очікуваннями, саме баченням ідеалу українця та «типічним» представником даної національності.

Респонденти оцінювали за поданими якостям абстрактний образ «ідеалу», який в контексті кожної особистості розглядають як «правильну» або «нормативну» відносну атрибуцію.

Наступними етапом є оцінка абстрактного «типового» представника власної етнічної спільності і «типових» представників іноетнічних груп, що беруть участь в процесі міжетнічної взаємодії.

Така послідовність процедур заснована на припущенні, що процес самооцінки або оцінки «ідеалу», виробленої на основі соціального порівняння, може бути зіставлений з оцінками «інших» як на індивідуальному, так і на груповому рівні. Ймовірно, що при оцінці інших особистостей або цілих груп будуть використовуватися ті ж самі порівняльні рівні, які застосовуються людиною для самооцінки.

Рис. 2.5. Дані за соціологічними опитуваннями

85% студентів охарактеризували ідеал українця наділеного рисами дипломатичності, гордості, винахідливості, тоді як «типічного» представника бачать достатньо нав'язливим, хитрим, активним та комунікабельним, безхарактерним.

Вираженість (інтенсивність) стереотипу характеризує силу стереотипу.

Отже, можемо зробити висновок, що етнічна ментальність постає як Дух етносу, що є неусвідомлюваним і зовнішнім виявом соціальних зв'язків, які втілені у звичаєво-традиційній сфері й зазнають змін своїх форм під тиском

цивілізації, при цьому формування етноментального відбувається внаслідок суб'єктивування, інтеріоризації соціальним специфічно природного.

Стосовно тієї ролі, що відіграє у житті етносу етнічна ментальність містить у собі неусвідомлювані автоматичні спонуки, через які іманентно закладена програма саморозвитку етносу.

2.3. Кореляційний аналіз дослідження

Для визначення міри зв'язку між типом етнічної ідентичності та рівнем потреби в етнічній приналежності, ми використали для обчислень комп'ютерну програму «IBMSPSSStatistics 23». У результаті чого, виявлено кореляційний зв'язок на рівні значимості (0,499%) та з'ясовано, що між шкалою «Етнічна індиферентність» та низькою потребою в етнічній приналежності існує помірною позитивна кореляція, що свідчить про розмивання етнічної ідентичності, виражене в невизначеності етнічної приналежності, неактуальності етнічності, що в подальшому може призвести до зникання традицій та української культури, запозичення та впровадження нового та забуття надбань поколінь, здебільшого фіксується у відповідях студентів Вінницького національного медичного університету ім. М. Пирогова. На рівні значимості (0,39%) виявлена помірною позитивна кореляція між шкалами «Етнофанатизм» та високою потребою в етнічній приналежності, що свідчить про позитивне ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів, має характер норми і властива переважній більшості, оптимальний баланс толерантності по відношенню до своєї зрілості й інших етнічних груп, який дозволяє розглядати її, з одного боку, як умова самостійності і стабільного існування етнічної групи, з іншого - як умова мирного міжкультурної взаємодії в поліетнічному світі, але зв'язку з загостренням соціально-політичної ситуації в країні спостерігається посилення деструктивності в міжетнічних відносинах, що обумовлено трансформаціями етнічної самосвідомості за типом гіперідентичності – етнофанатизм (готовність йти на будь-які дії в ім'я так чи інакше понятих етнічних інтересів).

При інтерпритації даних виявлено, що студенти Вінницького державного університету за методикою «Типи етнічної ідентичності» мають прояви фанатизму (75% вибірки) - апофеозом нетерпимості і вищим ступенем негативізму по відношенню до інших етнічних груп, тоді як результати дослідження студентів Вінницького національного медичного університету ім. М. Пирогова свідчать 54% відповідей про притаманність етнічної індиферентності, що в подальшому може призвести до зникання традицій та української культури, запозичення та впровадження нового та забуття надбань поколінь.

Отже, можна зробити висновок, що ментальні характеристики українського народу відчутно забарвлені регіонально, саме під впливом різних факторів вони набувають значно інших барв та зазнають трансформацій. Різні регіони України відрізняються один від одного не тільки історією, а й сучасним економічним, культурним, соціально-політичним становищем, тому було б недоречним вести мову про якийсь загальноукраїнський менталітет. Він розпадається на регіональні менталітети (у просторовому розумінні) і на менталітети соціальних груп (у плані соціального розшарування). Саме регіональні та стратифікаційні (субкультурні) форми ментальності є найважливішими і визначальними у поведінці особистості, тому що остання у своєму повсякденному житті спочатку сприймає себе як члена певної частини соціальної структури (верства, професійна група), потім – як мешканця конкретного регіону і тільки після цього – як представника українського народу. Якщо перші шаблі ментальної ієрархії так чи інакше наявні в усіх українських громадян, то формування загальноукраїнської ідентичності (з відповідними ментальними характеристиками) – завдання на перспективу. Можна констатувати, що загальноукраїнського менталітету як сталого явища в соціально-історичній реальності ще не існує. Він існує лише на сторінках наукових часописів і досліджень, у промовах державних діячів, і це, очевидно, теж крок до громадянської консолідації.

Висновки до розділу 2

Дослідження проводилося на базі Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, Вінницького національного медичного університету ім. М. Пирогова, вибірка становить 52 студенти, з яких 4 студенти родом із Західної України, 8 студентів з Північного регіону та 40 студентів з різноманітних областей Центральної України.

Отже, при розробці корекційної роботи та діагностики феномену ментальності вибудували комплексний підхід та програму дослідження свідомих (емоційно-вольової та когнітивної сфери) та неусвідомлених механізмів психіки.

За методикою «Типи етнічної ідентичності» встановлено, що студентам, які родом з Північної частини України притаманні високі показники, за шкалою «Етнофанатизм», тоді як всі інші показники знаходяться в межах норми, студенти Центральної України з м. Вінниці мають високі значення за шкалою «Позитивна етнічна ідентичність» та «Етнічний ігілізм», тоді як студенти з прилеглих областей мають високі показники за шкалами «Етнофанатизм» та «Етнічна індиферентність», така ж тенденція спостерігається і у студентів, які родом з Західної України.

За методикою «Асоціативна карта України» студенти Західного регіону охарактеризували тільки ті міста, які відвідали, асоціації занотовані досить стисло та лаконічно (Наприклад О., Волинська обл.: Львів-традиції, Київ-гроші, Луганськ-шахта, Вінниця-краса, Чернівці-старе місто), тоді як студенти родом з Північної частини України описували кожне місто із переліком асоціацій, які виникали (Наприклад В., м. Ружин, Житомирська обл.: Львів-культура, Вінниця-навчання, Київ-каштани, Луганськ-зрада, АР Крим-зрада і т.д.).

За результатами дослідження виявлено, що студенти Вінницького державного університету за методикою «Типи етнічної ідентичності» мають прояви фанатизму (75% вибірки) - апофеозом нетерпимості і вищим ступенем негативізму по відношенню до інших етнічних груп, тоді як результати дослідження студентів Вінницького національного медичного університету ім. М. Пирогова свідчать 54% відповідей про притаманність етнічної

індиферентності - розмивання етнічної ідентичності, виражене в невизначеності етнічної приналежності, неактуальності етнічності, що в подальшому може призвести до зникання традицій та української культури, запозичення та впровадження нового та забуття надбань поколінь.

За результатами проведеної методики «Етнічна афіліація» Г. У. Солдатова, С. В. Рижова з досліджуваної вибірки, що становила 52 студенти, ми отримали наступні результати: 58% студентів мають високо виражену потребу в етнічній приналежності. Емпірично констатовано Л.М. Співаком особливості вікової динаміки рівнів національної афіліації особистості 17-22 рр. та її чинники. Зафіксовано домінування національних афіліативних прагнень у значної частини юнаків і юнок, що виявляються на середньому рівні в більшості з них, що знаходить підтвердження та відображення в отриманих результатах. Одержані результати засвідчили, що у мотиваційній сфері юнацтва співіснує спрямованість на націю і спрямованість на особистість, яка зумовлює відповідний вплив на їх прийняття рішень у різних життєвих ситуаціях.

28% - низьку потребу в етнічній приналежності, 14% перебувають у невизначеності.

Рівень націоафіліативних чи антинаціоафіліативних мотивів віддзеркалює ступінь схильності особистості дотримуватися встановлених національних норм і правил; ступінь підпорядкованості особистих інтересів національним.

За методикою ДТО (Діагностичний тест взаємовідносин) Г. У. Солдатова визначено, що є значна різниця між очікуваннями, саме баченням ідеалу українця та «типічним» представником даної національності.

85% студентів охарактеризували ідеал українця наділеного рисами дипломатичності, гордості, винахідливості, тоді як «типічного» представника бачать достатньо нав'язливим, хитрим, активним та комунікабельним, безхарактерним.

Для визначення міри зв'язку між типом етнічної ідентичності та рівнем потреби в етнічній приналежності, ми використали для обрахунків комп'ютерну програму «IBMSPSSStatistics 23». У результаті чого, виявлено кореляційний зв'язок на рівні значимості (0,499%) та з'ясовано, що між шкалою «Етнічна

індиферентність» та низькою потребою в етнічній приналежності існує помірна позитивна кореляція, що свідчить про розмивання етнічної ідентичності, виражене в невизначеності етнічної приналежності, неактуальності етнічності, що в подальшому може призвести до зникання традицій та української культури, запозичення та впровадження нового та забуття надбань поколінь, здебільшого фіксується у відповідях студентів Вінницького національного медичного університету ім. М. Пирогова. На рівні значимості (0,39%) виявлена помірна позитивна кореляція між шкалами «Етнофанатизм» та високою потребою в етнічній приналежності, що свідчить про позитивне ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів, має характер норми і властива переважній більшості, оптимальний баланс толерантності по відношенню до своєї зрілості й інших етнічних груп, який дозволяє розглядати її, з одного боку, як умова самостійності і стабільного існування етнічної групи, з іншого - як умова мирного міжкультурної взаємодії в поліетнічному світі, але зв'язку з загостренням соціально-політичної ситуації в країні спостерігається посилення деструктивності в міжетнічних відносинах, що обумовлено трансформаціями етнічної самосвідомості за типом гіперідентичності – етнофанатизм (готовність йти на будь-які дії в ім'я так чи інакше понятих етнічних інтересів).

Ментальні характеристики українського народу відчутно забарвлені регіонально. Різні регіони України відрізняються один від одного не тільки історією, а й сучасним економічним, культурним, соціально-політичним становищем, тому було б недоречним вести мову про якийсь загальноукраїнський менталітет. Він розпадається на регіональні менталітети (у просторовому розумінні) і на менталітети соціальних груп (у плані соціального розшарування). Саме регіональні та стратифікаційні (субкультурні) форми ментальності є найважливішими і визначальними у поведінці особистості, тому що остання у своєму повсякденному житті спочатку сприймає себе як члена певної частини соціальної структури (верства, професійна група), потім – як мешканця конкретного регіону і тільки після цього – як представника українського народу. Якщо перші щаблі ментальної ієрархії так чи інакше наявні в усіх українських

громадян, то формування загальноукраїнської ідентичності (з відповідними ментальними характеристиками) – завдання на перспективу. Можна констатувати, що загальноукраїнського менталітету як сталого явища в соціально-історичній реальності ще не існує. Він існує лише на сторінках наукових часописів і досліджень, у промовах державних діячів, і це, очевидно, теж крок до громадянської консолідації.

РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ

3.1. Психологічні та організаційні особливості корекційної програми роботи з феноменом ментальності

Діагностична робота з метою планування й визначення завдань корекції має низку специфічних особливостей:

- комплексність діагностики. Ця умова впливає з розуміння цілісності особистості та системності її розвитку. Тому дослідження причин і природи психологічних проблем потребує застосування психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення різних аспектів психологічної реальності людини: психічних процесів, властивостей, особистісних якостей, стилю поведінки та ін.;

- здійснення діагностики проблем дитини в контексті дослідження міжособистісних взаємин у родині та значущому для дитини оточенні;

- вивчення не лише актуального стану дитини, а й особливостей її психічного розвитку на попередніх вікових етапах (психологічний анамнез);

- дотримання принципу активності самих досліджуваних. Усі діагностичні процедури мають бути особистісно мотивовані для них, а діагностика фахівця перетворюватися на самодіагностику, коли її учасники ставлять перед собою завдання самовивчення і визначення цілей і шляхів самовдосконалення;

- одночасне здійснення діагностики і корекції на всіх етапах роботи. З огляду на це корекційні прийоми є водночас прийомами і діагностики, і самодіагностики учасників корекції. Отримана інформація про «внутрішнє Я» допоможе краще зрозуміти свої переживання і психологічні проблеми, а отже, сприятиме їх подоланню.

Дотримання зазначених етапів сприятиме ефективному перебігу психокорекційного процесу і досягненню високих результатів.

Принципи проведення корекційно-розвивальної роботи і складання корекційно-розвивальних програм

Принципи побудови корекційних програм визначають стратегію, тактику їхньої розробки, тобто визначають цілі, задачі корекції, методи і засоби психологічного впливу.

Складаючи різного роду корекційні програми, необхідно спиратися на принципи:

- 1) системності корекційних, профілактичних і розвивальних задач;
- 2) єдності діагностики і корекції;
- 3) пріоритетності корекції причинного типу;
- 4) діяльнісний принцип корекції;
- 5) урахування вікових, психологічних й індивідуальних особливостей дитини;
- 6) комплексності методів психологічного впливу;
- 7) активного залучення соціального оточення до участі в корекційній програмі;
- 8) опори на різні рівні організації психічних процесів; програмованого навчання;
- 9) зростання складності;
- 10) урахування обсягу і ступеня різноманітності матеріалу;
- 11) урахування емоційного забарвлення матеріалу.

Виходячи з експериментальної частини роботи ми виявили, що студентам Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського мають прояви фанатизму (75% вибірки) - апофеозом нетерпимості і вищим ступенем негативізму по відношенню до інших етнічних груп, тоді як результати дослідження студентів Вінницького національного медичного університету ім. М. Пирогова свідчать 54% відповідей про притаманність етнічної індіферентності - розмивання етнічної ідентичності, виражене в невизначеності етнічної приналежності, неактуальності етнічності, що в подальшому може призвести до зникання традицій та української культури, запозичення та впровадження нового та забуття надбань поколінь.

З урахуванням описаних шкал було розроблено психокорекційну програму, яка включає як просвітницьку, так і психокорекційну роботу.

Складний процес патріотичного виховання здійснюється за допомогою різноманітних форм роботи, вибір яких залежить від змісту та завдань

поставлених у корекційній роботі, вікових особливостей студентів з урахуванням основних напрямів їх діяльності.

Таблиця 3.1

Структура психокорекційної програми

<i>№</i>	<i>Компоненти дослідження</i>	<i>Застосовані методики</i>	<i>Шкали</i>	<i>Програма корекції</i>
1.	Емоційна сфера	Методична розробка «Етнічна афіліація», Діагностичний тест відносин	Низька потреба в етнічній приналежності	Тренінгове заняття «Сімейні цінності» (Вправа «Дух дому», «проекція майбутнього» і т.д.)
2.	Когнітивна сфера	Методика «Типи етнічної ідентичності»	Шкали «Етнічна індиферентність», «Етнофанатизм»	Години громадянськості, участь в етнічних святах і т.д.

Основні форми просвітницької роботи:

- 1) інформаційно-масові (дискусії, диспути, конференції, «філософський стіл», «відкрита кафедра», інтелектуальні аукціони, ринги, вікторини, вечори, подорожі до джерел рідної культури, історії держави і права, «жива газета», створення книг, альманахів);
- 2) діяльнісно-практичні (творчі групи, осередки, екскурсії, свята, театр-експромт, ігри-драматизації, огляди-конкурси, олімпіади);
- 3) інтегративні (студентські клуби, фестивалі, асамблеї, гуртки);
- 4) діалогічні (бесіда, міжрольове спілкування);
- 5) індивідуальні (доручення, творчі завдання, звіти, індивідуальна робота тощо);
- 6) наочні (музеї, зали, галереї, виставки, книжкові виставки, тематичні стенди тощо).

В рамках корекційної роботи організували свою діяльність на ґрунті громадського виховання, національної культури й національних традицій, що за змістом і формами роботи відповідають національно – культурним потребам України – це реалізований проект *«ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ ТА ГРОМАДЯНСЬКОСТІ В СТУДЕНТІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ»*.

Метою корекційної роботи та проекту є формування системи знань і усвідомлення значущості особистих, родинних, громадянських, національних та загальнолюдських цінностей; формування активної моральної позиції, духовно-моральної культури й компетентності особистості.

Програма корекційної роботи складається з декількох блоків:

1. «Я громадянин України» (години громадянськості та арт-терапевтичні вправи та техніки);
2. «Я патріот Батьківщини» (залучення до участі в традиційних подіях та святах);
3. «Я і моя родина» (проведення тренінгу «Сімейні цінності»);
4. «Я-особистість» (години спілкування).

Корекційна робота проводилась із студентами третіх курсів Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Всього було проведено більше 10 годин групової роботи зі студентами експериментальної групи. На першому етапі психокорекційної роботи нами були використані наступні тренінгові та психокорекційні методи: арт-терапевтичні техніки "Асоціативна карта України", тренінгове заняття "Сімейні цінності"(застосовані вправи «Дух дому», «проекція майбутнього» і т.д.)

Тренінгове заняття «Сімейні цінності»

Метод роботи: психодрама.

Сутність методу роботи. Існує величезна кількість визначень. Одне з найчастіше вживаних належить засновнику психодрами Дж. Л. Морено: психодрама – це «наука, яка розкриває «істину душі» драматичними методами. Вона має справу з міжособистісними відношеннями і особистими світами». В процесі психодрамотерапії клієнт з допомогою ведучого групи відтворює в

драматичній дії значимі події власного життя, а також внутрішньоособисті проблеми, розігруючи сцени, які мають відношення до його проблеми.

Кожен аспект життя, починаючи з дитинства і до старості, може бути зіграний знову: народження і смерть, плач дитини, сварка між батьками, перше побачення, насилля і жадоба помсти, самотність, безсилля.

Психодраматичні сцени зображують передбачуваний розвиток подій або раптові життєві кризи, як і долі людей, що в них беруть участь. Дія будується таким чином, щоби допомогти проясненню і конкретизації проблеми, досягненню в ході дії катарсису, інсайту, реорганізації старих установок і когнитивних матеріалів і реалізації відповідних змін в поведінці.

Досліджуються нові ролі, альтернативні і поведінкові стилі, здійснюється пошук і апробація більш конструктивних моделей вирішення проблем.

Основні психологічні механізми корекційного впливу:

- Моделювання системи соціальних стосунків в наочно дієвій формі в особливих умовах.
- Зміна позиції студента в напрямку подолання пізнавального і особистісного егоцентризму і послідовної децентрації, завдяки чому відбувається усвідомлення власного "Я" в відображуючій сцені і зростає рівень соціальної компетентності і здібності до вирішення проблемних ситуацій.
- Формування реальних відносин партнерства та співробітництва.
- Організація поетапної обробки в сцені нових, більш адекватних способів орієнтування студента в проблемних ситуаціях, їх інтеріоризація, засвоєння.

Вправа «Дух дому»

Вправа дозволяє виявити неусвідомлювану атмосферу рідного дому і вивільнити збереглися відчуття від цієї атмосфери.

Інструкція для ведучого з проведення вправи:

1. Попросіть учасників на короткий час візуалізувати атмосферу, характерну для батьківського дому. Треба попросити членів групи розслабитися і повернутися в той час, коли вони жили в батьківській сім'ї. Вони повинні

- постаратися подумки уявити свої сім'ї якомога яскравіше: де в будинку вони знаходяться, як виглядають, яка панує атмосфера і пр.
2. В якості протагоніста слід вибрати ту людину, яка максимально «розігрітий». Треба попросити його вибрати учасників групи, які будуть виконувати роль членів сім'ї, домашніх тварин і пр., а також людину, яка буде грати протагоніста. Нехай протагоніст вкаже місцезнаходження і положення кожного члена сім'ї, додасть їм найбільш характерні пози і вираз обличчя. Нехай «допоміжні Я» замруть в цих позах.
 3. Протагоніст проходить навколо «скульптур», розглядаючи їх і переживаючи ті почуття, які вони викликають. Потім він бере на себе роль «духу дому», вимовляючи: «Я дух цього будинку і ...» У цей момент він може висловити все, що йому хотілося б сказати про неусвідомлюваних настроях, що панували в батьківському домі. Він може встати перед будь-яким з діючих осіб, включаючи самого себе, і продублювати, що відбувається у того всередині.
 4. Протагоніст закінчує сцену, говорячи від імені «духу дому» все, що йому здається правильним.
 5. Наприкінці відбувається обмін почуттями.

Опис діяльності

Я ГРОМАДЯНИН УКРАЇНИ

Поставлені завдання:

- * виховувати почуття відповідальності за власні вчинки;
- * сприяти розвиткові вдосконалення власного «Я» кожного студента;
- * виховувати самостійну особистість.

1.	Години громадянськості : - «Національні символи України» - «Роль українських традицій у житті суспільства»	Протягом тижня	3 курси
----	--	----------------	---------

2.	- Арт-терапевтичні техніки "Асоціативна карта України"	1 год.	3 курси
3.	- Проведення етнічних свят та тематичних вечорів	Протягом 3 тижнів	3 курси

Я ПАТРІОТ БАТЬКІВЩИНИ

Завдання програми:

*формування особистих рис громадянина України, національної свідомості та самосвідомості студентів;

*утвердження принципів загальнолюдської моралі на основі відновлення історичної пам'яті;

*виховання почуття гордості та вдячності до своєї держави, свого народу

1.	День Європи – Всесвітній день культурного розмаїття в ім'я діалогу і розвитку	3 години	1-3 курс
2.	Обговорення зустрічі	20 хвилин	

Я І МОЯ РОДИНА

Завдання психокорекційної роботи:

*розвивати в студентів повагу та любов до батьків, людей похилого віку;

*сприяти взаєморозумінню та довірі у відносинах між батьками та дітьми;

*формувати високий ідеал родинно-сімейних відносин;

*виховувати почуття особистої відповідальності за створення мікроклімату в сім'ї

Таблиця 2.1.

Тренінгове заняття

1.	Тренінгове заняття "Сімейні цінності"	2 год	3 курс
	Рефлексія заняття	20 хвилин	

2.			
----	--	--	--

✚ Я ОСОБИСТІТЬ

Мета та завдання програми:

*виховання духовної культури особистості;

* формування творчої, працелюбної особистості;

*виховання свідомого ставлення до навчання, розвиток пізнавальної активності та культури розумової праці

1.	Морально-етичне виховання (години спілкування): - дискусія на хвилюючі питання та теми	Протягом 3 тижнів	3 курси
----	---	----------------------	------------

Результати реалізації проекту

Проект є діючим, що дає змогу закріпити та корегувати отримані результати; викликав зацікавленість серед студентів. Робота над проектом ведеться з грудня 2016 року.

Перспективи подальших досліджень

Важливою ознакою виховання таких компетенцій XXI століття, як патріотизм та громадянськість, є їхнє пріоритетне значення в системі навчально-виховної роботи закладів освіти. Вказана ознака проблеми спрямовує на узагальнення досвіду патріотичного та громадянського виховання студентів на сучасному етапі, збагачення форм та методів виховної роботи щодо формування указаних компетенцій, різноманітність шляхів залучення студентів до активного патріотичного та громадянського самовиховання та на необхідність теоретичного визначення особливостей виховання патріотизму та громадянськості в студентів на сучасному етапі розвитку нашої держави.

3.2 Ефективність та результати проведення психокорекційної програми

Після завершення формуального експерименту проведено констатуючий експеримент, який дозволив виявити якісні та кількісні показники впливу феномену ментальності на становлення особистості.

Порівняльний аналіз був проведений за допомогою статистичної програми «IBM SPSS Statistics 23», за t-критерієм Ст'юдента для залежних вибірок на рівні статистичної значимості від 0,01 до 0,05

В ході нашого експериментального дослідження числові та статистичні показники підтверджують певні якісні зміни в досліджуваних експериментальної групи порівняно з контрольною (див. Дод. Е).

У контрольній групі показники за методикою «Типи етнічної ідентичності»: шкалами «етнонігілізм» - 60%, етнічна індиферентність – 73%, позитивна етнічна ідентичність – 90%, етноегоїзм - 44%, етноізоляція -59%, етнофанатизм -73%.

Рис.3.2.Результати дослідження контрольної групи

В експериментальній групі показники дещо відрізняються, що можемо проспостерігати на поданій нижче діаграмі, показники за шкалами «етнонігілізм» - 54%, етнічна індиферентність – 55%, позитивна етнічна ідентичність – 90%, етноегоїзм - 40%, етноізоляція -49%, етнофанатизм -60%.

Спираючись на дані продемонстровані в ході аналізу експериментальної групи були виявлені позитивні зрушення в таких діагностичних конструктах: етнофанатизм, етноізоляція та етнічна індиферентність.

Рис.3.3.Результати дослідження експериментальної групи

У контрольній групі рівень етнічної приналежності має такі показники: високий – 57%, низька 29%, 14% - невизначеність, дані представлені на діаграмі.

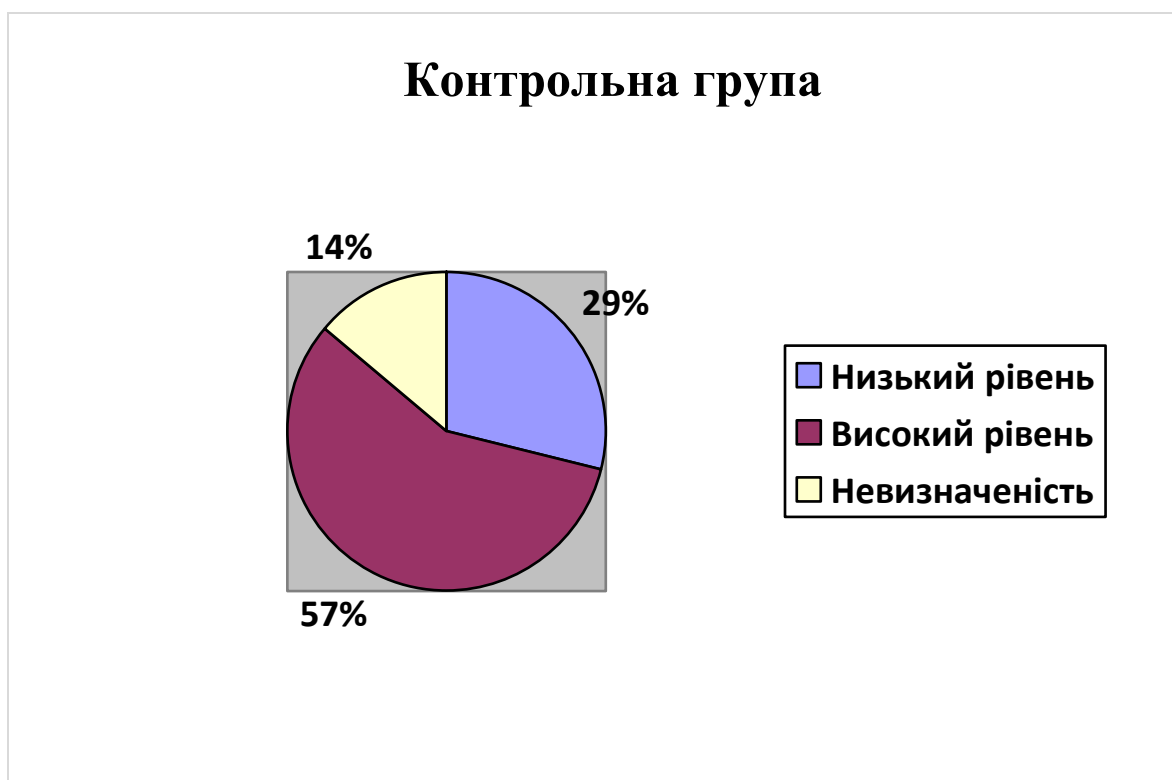

Рис. 3.4. Результати дослідження контрольної групи за критерієм етнічної приналежності

Експериментальна група отримала такі показники: високий рівень етнічної приналежності - 69%, низький рівень етнічної приналежності - 28%, невизначеність - 3%.

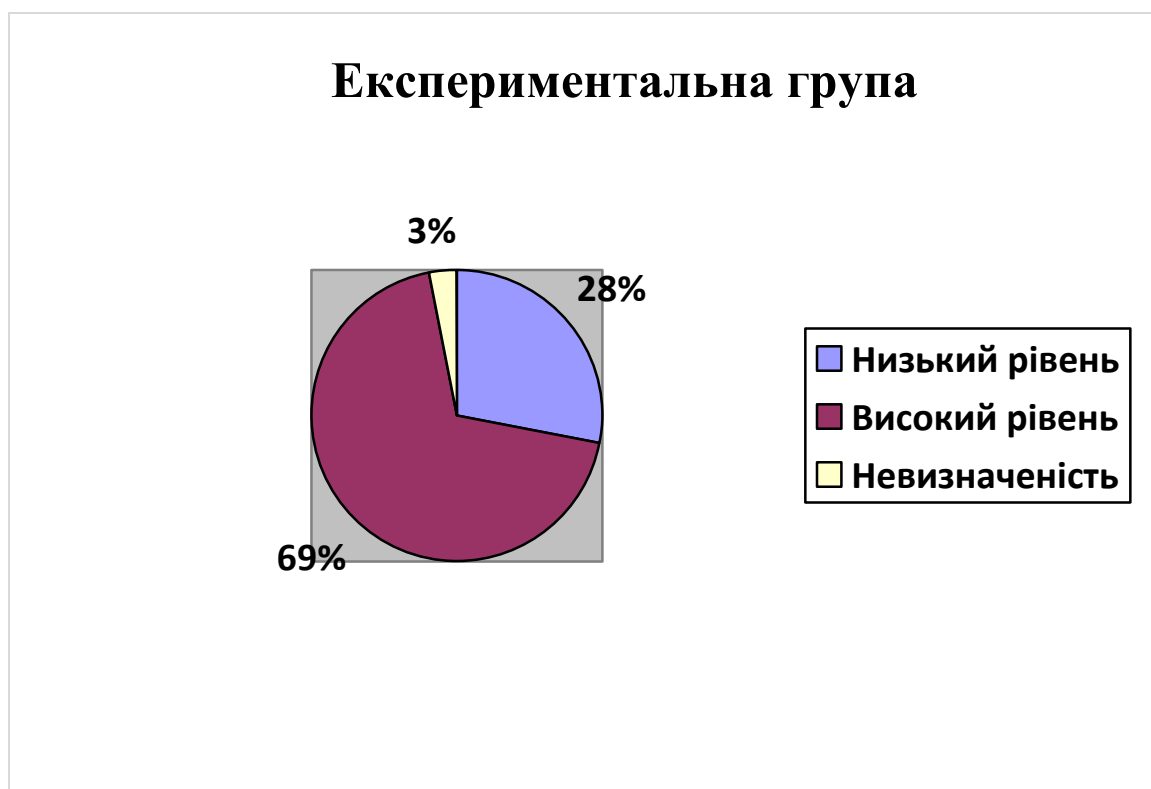

Рис. 3.5. Результати дослідження експериментальної групи за критерієм етнічної приналежності

Отже, після отримання даних було проведено констатуючий експеримент для відстеження змін після реалізації блоку корекційної та діагностичної роботи, встановлено за методикою «Типи етнічної ідентичності», результати за шкалами «етнічна індиферентність» ($r=0,9$ -сильна позитивна кореляція) та «етнофанатизм» мають суттєві зміни (Див. Дод. Д).

Висновок до 3 розділу

Виходячи з експериментальної частини роботи ми виявили, що студентам Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського мають прояви фанатизму (75% вибірки) - апофеозом нетерпимості і вищим ступенем негативізму по відношенню до інших етнічних груп, тоді як результати дослідження студентів Вінницького національного медичного університету ім. М. Пирогова свідчать 54% відповідей про притаманність етнічної індиферентності - розмивання етнічної ідентичності, виражене в невизначеності етнічної приналежності, неактуальності етнічності, що в подальшому може призвести до зникання традицій та української культури, запозичення та впровадження нового та забуття надбань поколінь.

З урахуванням описаних шкал було розроблено психокорекційну програму, яка включає як просвітницьку, так і психокорекційну роботу.

В рамках корекційної роботи організували свою діяльність на ґрунті громадського виховання, національної культури й національних традицій, що за змістом і формами роботи відповідають національно – культурним потребам України – це реалізований проект «ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ ТА ГРОМАДЯНСЬКОСТІ В СТУДЕНТІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ».

Всього було проведено більше 10 годин групової роботи зі студентами експериментальної групи. На першому етапі психокорекційної роботи нами були використані наступні тренінгові та психокорекційні методи: арт-терапевтичні техніки "Асоціативна карта України", тренінгове заняття "Сімейні цінності"(застосовані вправи «Дух дому», «проекція майбутнього» і т.д.)

Після завершення формувального експерименту проведено констатуючий експеримент, який дозволив виявити якісні та кількісні показники впливу феномену ментальності на становлення особистості.

У контрольній групі показники за методикою «Типи етнічної ідентичності»: шкалами «етнонігілізм» - 60%, етнічна індиферентність – 73%, позитивна етнічна ідентичність – 90%, етнотогоїзм - 44%, етноізоляція -59%, етнофанатизм -73%.

В експериментальній групі показники дещо відрізняються, що можемо проспостерігати на поданій нижче діаграмі, показники за шкалами «етнонігілізм» - 54%, етнічна індіферентність – 55%, позитивна етнічна ідентичність – 90%, етноегоїзм - 40%, етноізоляція -49%, етнофанатизм -60%.

Спираючись на дані продемонстровані в ході аналізу експериментальної групи були виявлені позитивні зрушення в таких діагностичних конструктах: етнофанатизм, етноізоляція та етнічна індіферентність.

У контрольній групі рівень етнічної приналежності має такі показники: високий – 57%, низька 29%, 14% - невизначеність, дані представлені на діаграмі.

Експериментальна група отримала такі показники: високий рівень етнічної приналежності - 69%, низький рівень етнічної приналежності - 28%, невизначеність - 3%.

Отже, після отримання даних було проведено констатуючий експеримент для відстеження змін після реалізації блоку корекційної та діагностичної роботи, встановлено за методикою «Типи етнічної ідентичності», результати за шкалами «етнічна індіферентність» ($r=0,9$ -сильна позитивна кореляція) та «етнофанатизм» мають суттєві зміни (Див. Дод. Д).

Таким чином, у спілкуванні із сучасними студентами, намагаючись виховувати, будити в них доброту, чуйність, кращі моральні якості, базуватися потрібно на непорушному – любові до батьків, родини, Батьківщини, до свого історичного минулого. Почуття патріотизму, висока громадянськість, повернення до своїх джерел, збагачення слави своїх предків – це є наріжним каменем сучасного процесу виховання.

Зважаючи на багатоаспектність проблеми збереження української ментальності, слід зазначити, що її розв'язання слід шукати в об'єднуючому впливі на усі прояви української ментальності. Такий об'єднуючий вплив може бути здійснено з формуванням національної державницької ідеології. При цьому сучасна національна ідеологія, ґрунтована на національній традиції, на ментальних установках, що обов'язково вбирають у себе специфіку суспільних процесів сьогодення.

ВИСНОВКИ

Аналіз психолого-педагогічної літератури по проблемі дослідження феномену ментальності показав, що єдиного підходу та визначення поняття «ментальність» досі немає, в цьому і полягає проблематика його дослідження.

Ментальність — це властива саме певній епосі (і тільки їй) відповідна культура, цивілізація, суспільство, спільноти і т.д., спільний розумовий інструментарій, яким індивіди цієї епохи оволодівають і послуговуються в неусвідомленій, інстинктивній формі, створюючи (з неминучими неповторними індивідуальними модифікаціями) особливий загальний образ світу, притаманний лише означеному суспільству (спільноті, етносу, культурі) [46].

За допомогою поняття "ментальність" аналізуються соціальний, політичний чи етнічний контексти психічного складу людей. Тобто, ментальність виступає важливою етнопсихологічною ознакою нації.

До структури ментальності належить три компоненти:

1. Емоційний (емотивний) - емоційні стани, які передують виникненню вербального та поведінкового компонентів, сприяючи систематизації знань і появі певної поведінки.

2. Когнітивний (вербальний) - знання про об'єкти і ситуації життєдіяльності, що є результатом набуття індивідуального життєвого досвіду (навчання).

3. Поведінковий (когнітивний) призводить до актуалізації елементарних фіксованих установок, ціннісних орієнтацій та етнічних цінностей. Ментальна установка виявляється в діях і вчинках людини, оскільки вчинок є єдиною структурою, що відповідає реальним цілісним проявам самореалізації людини як особистості, індивіда, громадянина.

Методологічною основою для розуміння ментальності як предмету наукового осмислення є дослідження філософської, історіософської та культурологічної, етнопсихологічної та етносоціологічної, політико-психологічної, структурно-антропологічної, соціолінгвістичної спрямованості.

Для емпіричного дослідження особливостей ментальності студентів різних регіонів були використанні наступні методи: тестування (проективна методика «Карта стереотипів України», методика «Типи етнічної ідентичності» Г.У. Солдатова, С.В. Рижова, методична розробка «Етнічна афіліація» Г. У. Солдатова, С. В. Рижова, ДТО (Діагностичний тест взаємовідносин) Г. У. Солдатова) та спостереження.

Дослідження проводилось на базі Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського та Вінницького національного медичного університету ім. М. Пирогова. Експериментальну вибірку складають 52 осіб, з них 5 хлопців і 47 дівчат.

Отримані дані за методикою «Асоціативна карта України» наступні:

1. Асоціації пов'язані із Східною частиною України: смерть, руйнація, сила, АТО, інше життя, корисні копалини, війна, вороги непорозуміння, проблеми, віддаленість, російська мова, брудне повітря, холод, окуповано, агресія, зрада (здебільшого занотовано на карті над такими містами, як Луганськ, Донецьк, Харків); шахти-пил-бруд, сірі стіни, образа, неповага (м. Запоріжжя).

2. Асоціації з Західною частиною України: традиції, спокій, природа, предки, фольклор, відпочинок, фанке місто, пісня, церква, вишиванка, свято шоколаду, мрії, романтика, світло, добрі люди, чистий край, інтелігенція, гарні краєвиди, відпочинок, трембіти, лицеміри, біженці (вказано записи над такими містами як Львів, Ужгород, Івано-Франківськ, Луцьк).

3. Асоціації пов'язані із Північною частиною України: ліс, степи, нейтральна територія, сірі будинки, невідоме, місто бетону, 50/50 (Чернігів, Суми).

4. Асоціації із Півднем України: окупація, ностальгія, втрачене, наш, море-відпочинок, сонце, не наш, татари, зрада, сум, спогади, «курорт-зачинено», пусті пляжі (сфокусовано записи здебільшого над АР Крим, Одеса).

5. Асоціації вказані студентами на карті над Центральною частиною України: смерть (м.Київ), гроші, престиж, радість, Верховна Рада, негатив, царина грабіжу і брехні, столиця, дім, доброзичливі люди, жття-серце, село-дім (м.

Вінниця), гордість (м. Житомир), зона, гроші, сила держави, майдан (м.Київ), опис мальовничості природи (міста Вінниця, Житомир).

За результатами дослідження виявлено, що студенти Вінницького державного університету за методикою «Типи етнічної ідентичності» мають прояви фанатизму (75% вибірки) - апофеозом нетерпимості і вищим ступенем негативізму по відношенню до інших етнічних груп, тоді як результати дослідження студентів Вінницького національного медичного університету ім. М. Пирогова свідчать 54% відповідей про притаманність етнічної індиферентності - розмивання етнічної ідентичності, виражене в невизначеності етнічної приналежності, неактуальності етнічності, що в подальшому може призвести до зникання традицій та української культури, запозичення та впровадження нового та забуття надбань поколінь.

Важливим компонентом при дослідженні феномену ментальності є національна афіліація – це прагнення особистості належати до конкретної нації, а точніше прагнення до психологічної єдності з представниками цієї нації.

За результатами проведеної методики ««Етнічна афіліація» Г. У. Солдатова, С. В. Рижова з досліджуваної вибірки, що становила 52 студенти, ми отримали наступні результати: 58% студентів мають високо виражену потребу в етнічній приналежності. Емпірично констатовано Л.М. Співаком особливості вікової динаміки рівнів національної афіліації особистості 17-22 рр. та її чинники. Зафіксовано домінування національних афіліативних прагнень у значної частини юнаків і юнок, що виявляються на середньому рівні в більшості з них, що знаходить підтвердження та відображення в отриманих результатах. Одержані результати засвідчили, що у мотиваційній сфері юнацтва співіснує спрямованість на націю і спрямованість на особистість, яка зумовлює відповідний вплив на їх прийняття рішень у різних життєвих ситуаціях.

28% - низьку потребу в етнічній приналежності, 14% перебувають у невизначеності.

Рівень націоафіліативних чи антинаціоафіліативних мотивів віддзеркалює ступінь схильності особистості дотримуватися встановлених національних норм і правил; ступінь підпорядкованості особистих інтересів національним.

За методикою ДТО (Діагностичний тест взаємовідносин) Г. У. Солдатова визначено, що є значна різниця між очікуваннями, саме баченням ідеалу українця та «типічним» представником даної національності.

85% студентів охарактеризували ідеал українця наділеного рисами дипломатичності, гордості, винахідливості, тоді як «типічного» представника бачать достатньо нав'язливим, хитрим, активним та комунікабельним, безхарактерним.

Для визначення міри зв'язку між типом етнічної ідентичності та рівнем потреби в етнічній приналежності, ми використали для обрахунків комп'ютерну програму «IBMSPSSStatistics 23». У результаті чого, виявлено кореляційний зв'язок на рівні значимості (0,499%) та з'ясовано, що між шкалою «Етнічна індиферентність» та низькою потребою в етнічній приналежності існує помірною позитивна кореляція, що свідчить про розмивання етнічної ідентичності, виражене в невизначеності етнічної приналежності, неактуальності етнічності, що в подальшому може призвести до зникання традицій та української культури, запозичення та впровадження нового та забуття надбань поколінь, здебільшого фіксується у відповідях студентів Вінницького національного медичного університету ім. М. Пирогова. На рівні значимості (0,39%) виявлена помірною позитивна кореляція між шкалами «Етнофанатизм» та високою потребою в етнічній приналежності, що свідчить про позитивне ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів, має характер норми і властива переважній більшості.

При розробці корекційної роботи був використаний комплексний підхід для корекції свідомих (емоційно-вольової та когнітивної сфери) та неусвідомлених механізмів психіки. Дана програма була апробована зі студентами 3 курсів Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського та Вінницького національного медичного університету ім. М. Пирогова.

Результати формувального експерименту показали, що за методикою «Типи етнічної ідентичності» шкали «етнічна індиферентність» ($r=0,9$ -сильна позитивна кореляція) та «етнофанатизм» мають суттєві зміни .

Складна динаміка суспільних змін в новітній Україні вимагає аналізу стимулюючих засад, які виникають на цьому шляху, переосмислення співвідношення матеріального і духовного в життєдіяльності суспільства, з'ясування місця людини в економічних, соціальних, політичних реаліях сьогодення, розуміння сутності процесів, що відбуваються в індивідуальній та соціальній свідомості сучасного громадянина України. Зокрема, такими постають питання вивчення особливостей трансформації тих, що склалися історично, національних ментальних рис та з'ясування виникнення їх нових сучасних варіацій для з'ясування та розвитку яких потребуються нові підходи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 1) Ануфриев Е.А., Лесная Л.В. Российский менталитет как социально-политический и духовный феномен // Социально-политический журнал. - 1997. - № 4.
- 2) Асмолов А.Г., Шлягина Е.И. Национальный характер и индивидуальность: опыт этнопсихологического анализа // Психологические проблемы индивидуальности. - М., 1984. - Вып. 2.
- 3) Варзар І. Етнічна психологія (етнопсихологія) // Мала енциклопедія етнодержавництва. – К.: Генеза, Довіра, 1996. – 942 с.
- 4) Воропай О. Звичаї українського народу. – К.: Мале вид. підприємство "Оберіг", 1991. – Т. 1. – 449 с.
- 5) Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века : учебное пособие для самообразования / Гершунский Б. С. – изд. 2-е, переработанное и дополненное. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 512 с.
- 6) Гнатенко П. Національний характер // П. Гнатенко. – К., Дніпро, 1992.
- 7) Горбатенко В. Самоврядні потенції української ментальності // Мала енциклопедія етнодержавництва. – К.: Генеза, Довіра, 1996. – С. 134.
- 8) Гуревич П.С. Культурологія / П. Гуревич – М., Гайдарики, 2002. – 280 с.
- 9) Горский В. С. Философские идеи в культуре Киевской Руси XI – начала XIIв. / В. С. Горский. – Киев : Наукова думка, 1988 . – 216 с.
- 10) Додонов Р. А. Этническая ментальность: опыт социально- философского исследования // Р. А. Додонов. – Запорожье: РА «Тандем-У», 1998. – 191 с.
- 11) Дорошенко Д.І. Нарис історії України: В двох томах. – Т. 1. – Львів: Глобус, 1991.
- 12) Кизима В. «Незалежність від» чи «незалежність для»? Маргінальна сутність ментальності України / В. Кизима // Віче. – 1993. – № 9. – С. 114-126.
- 13) Коломінський Н.Л., Львовичкіна А.М. Етнопсихологія українців // Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи: Г.В.Щокін, М.В.Попович, М.С.Кармазіна та ін.; За заг. ред. Г.В.Щокіна, М.Ф.Головатого. – К.: МАУП, 2000. – 384 с.

- 14) Колісник О. В. Категорія ментальності та її прояви в українській культурі: культурологічний аспект: дис. на здобуття канд. філос. наук: 09.00.04 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1997. – 186 с.
- 15) Кримський С. Б. Проблеми теорії ментальності / М. В. Попович, І. В. Кисляковська, Н. Б. Вяткіна, В. В. Навроцький, А. А. Васильченко, Я. О. Кохан, В. Й. Омелянчик, О. Л. Маєвський, В. І. Кузнєцов, А. Т. Ішмуратов, С. Б. Кримський, Ю. Г. Писаренко, Л. П. Депенчук, В. Д. Білодід, П. Ф. Йолон. – Київ : Наукова думка, 2006. – 408 с.
- 16) Кримський С. Національні архетипи // Мала енциклопедія етнодержавництва. – К.: Генеза, Довіра, 1996. – С. 114.
- 17) Костомаров Н. И. Две русские народности / Н. И. Костомаров. – Киев ; Харьков : Майдан, 1991. – 72 с.
- 18) Кохан Я. Логічні передумови аналізу явища ментальності: огляд основних проблем / Я. Кохан // Проблеми теорії ментальності / М. В. Попович, Ю. В. Кисляковська, Н. Б. Вяткіна та ін.; НАН України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди – К.: Наукова думка, 2006. – 406 с.
- 19) Левинсон К. А. Ментальности и средневековье. Концепции и практика / К. Левинсон // История ментальностей. Историческая антропология. – М. : РАН РГГУ, Ин-т Всеобщей истории, 1996. – 345 с.
- 20) Лозко Г. Соціопсихічні складники українського національного характеру // Мала енциклопедія етнодержавництва. – К.: Генеза, Довіра, 1996. – С. 138.
- 21) Лозко Г. Етнічні складники українського характеру (за Ю. Липою) // Мала енциклопедія етнодержавництва. – К.: Генеза, Довіра, 1996. – С. 57.
- 22) Лук М. І. Етичні ідеї в філософії України другої половини XIX – початку XX ст. / АН України. Ін-т філософії / М. І. Лук. – Київ : Наукова думка, 1993. – 150 с.
- 23) Малахов В. А. Філософія вдячності Григорія Сковороди : Нетрадиційні паралелі / В. А. Малахов // Вісник НАН України. – 1994. – № 11-12. – С. 84-88.
- 24) Моисеев Н.Н. Современный рационализм и мировоззренческие парадигмы / Н. Н. Моисеев // Общественные науки и современность. – 1994. – № 3. – С. 77-87.

- 25) Огірчук В.Г. Традиції та інновації у формуванні українського менталітету // Феномен нації: основи життєдіяльності. – К.: Товариство "Знання", КОО, 1998. – 264 с.
- 26) Римаренко Ю. Національна психологія // Мала енциклопедія етнодержавництва. – К.: Генеза, Довіра, 1996. – 942 с.
- 27) Римаренко Ю. Національний характер (точка зору) // Мала енциклопедія етнодержавництва. – К.: Генеза, Довіра, 1996. – С. 113.
- 28) Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Пер. с англ. А.Е.Кибрика. – М.: Прогресс, 1993. – 654 с.
- 29) Социологический энциклопедический словарь: на русском, английском, немецком, французском и чешском языках / Ред-координатор акад. Г. В. Осипов. – М. : Издат. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1998. – 488 с.
- 30) Старовойт І. С. Збіг і своєрідності західноєвропейської та української ментальностей: філософсько-історичний аналіз / Старовойт І. С. – Тернопіль : Діалог, 1997. – 256 с.
- 31) Стадник І. Б. Українська ментальність у контексті відродження національної духовності: автореф. на здобуття кандидата канд. філос. наук: 09.00.03 / І. Б. Стадник; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського (м. Одеса). – О., 2003. – 20 с.
- 32) Феномен нації: основи життєдіяльності / Р.Д.Додонов, В.О.Ігнатов, І.К.Моїсєєв та ін.; За ред. Б.В.Попова. – К.: Товариство "Знання", КОО, 1998. – 264 с.
- 33) Філософський словник соціальних термінів / В. П. Андрущенко, Т. В. Андрущенко, В. Г. Антоненко; За заг. ред. В. П. Андрущенка. – К., Х. : «Корвін», 2002. – 672 с.
- 34) Философский энциклопедический словарь / Ред.-сост. Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко. – М. : ИНФРА-М, 2004. – 576 с.
- 35) Фартушний А. А. Українська культура : [в 2 ч.] / А. А. Фартушний ; Держ. ун-т «Львів. політехніка». – Львів : Вид-во Держ. ун-т «Львів. політехніка», 1999–2000. – Ч. 1 : Культура передісторичної доби. – Культура Київської доби. –

- Культура Галицько-Волинської держави / Каф. філософії та культурології. – 1999. – 112 с. : іл. – (Серія публікацій «Українська національна ідея» ; публ. 5).
- 36) Філіпова Т. В. Професійний менталітет державних службовців в Україні: технологія формування : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.03 / Філіпова Тетяна Володимирівна ; Дніпропетров. регіон. ін-т держ. управління Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Дніпропетровськ, 2006. – 20 с.
- 37) Філіпова Т. В. Професійний менталітет державних службовців в Україні: технологія формування : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.03 / Філіпова Тетяна Володимирівна ; Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Одеса, 2006. – 198 арк.
- 38) Фурман А. В. Психокультура української ментальності / А. В. Фурман. – Тернопіль : Екон. думка, 2002. – 131 с. : рис. – Бібліогр.: с.106–111.
- 39) Фурман А. В. Психокультура української ментальності / А. В. Фурман. – 2-ге наук. вид. – Тернопіль : НДІ МЕВО, 2011. – 168 с. : рис. – Бібліогр.: с. 78–82.
- 40) Хрипко С. А. Духовно-релігійні вияви української ментальності : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11 / С. А. Хрипко ; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. Сковороди. – Київ, 2003. – 21 с.
- 41) Хрипко С. А. Духовно-релігійні вияви української ментальності : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11 / Хрипко Світлана Анатоліївна ; Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова. – Київ, 2003. – 189 арк.
- 42) Хрипко С. А. Етнокультурна царина духовно-релігійних обрисів української ментальності: усталеності та інновації : монографія / С. А. Хрипко ; Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова, Ф-т філософії освіти і науки, Каф. культурології. – Київ : НПУ ім. М. Драгоманова, 2009. – 150 с. – Бібліогр.: с. 140–149.
- 43) Чижевський Д. Українська філософія / Д. Чижевський // Філософські студії. – 1993. – №1. – С. 48-157.
- 44) Чередніченко О. А. Основні риси ментальності українців та їх відображення у романі-диалогії Володимира Дрозда «Листя землі» / О. А. Чередніченко // Наук. зап. Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. Сковороди. Серія : Літературознавство. – 2010. – Вип. 4, ч. 1. – С. 135.

- 45) Чибісова Н. Ментальне поле як важливий чинник становлення соціокультурного середовища українського суспільства / Н. Чибісова // Вища освіта України. – Київ, 2007. – № 2. – С. 49–54.
- 46) Черномаз Б. Український національний менталітет – остання барикада / Б. Черномаз. – Київ ; Умань : Талком, 2014. – 636 с.
- 47) Шаповал В. М. Вплив менталітету нації на характер мотивації праці на українських підприємствах / В. М. Шаповал, М. С. Пашкевич, Д. А. Дратвер // Економічний простір : зб. наук. пр. / Придніпров. держ. акад. буд-ва та архітектури. – Дніпропетровськ, 2012. – № 68. – С. 282–289.
- 48) Шаргородська А. Ф. Художня своєрідність п'єс О. Довженка, М. Куліша та Ю. Яновського про деформацію ментальності українського селянства : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Шаргородська Алла Федосіївна ; Одес. нац. ун-т ім. І. Мечникова. – Одеса, 2004. – 19 с.
- 49) Шаргородська А. Ф. Художня своєрідність п'єс О. Довженка, М. Куліша та Ю. Яновського про деформацію ментальності українського селянства : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Шаргородська Алла Федосіївна ; Одес. нац. ун-т ім. І. Мечникова. – Одеса, 2004. – 196 арк.
- 50) Шевель А. О. Ментальність українців крізь призму природи / А. О. Шевель // Наук. пр. Чорномор. держ. ун-ту ім. П. Могили. Серія: Політологія. – Миколаїв, 2012. – Т. 204, вип. 192. – С. 83–86.
- 51) Шевченко Л. І. Вербалізація української ментальності в просторі часу і культури: символіка живого одухотвореного світу / Л. І. Шевченко // Актуал. проблеми укр. лінгвістики: теорія і практика. – Київ, 2002. – Вип. 6. – С. 9–26.
161. Шугай М. А. Особливості прояву основних властивостей ментальності та життєві орієнтації українців / М. А. Шугай // Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька акад.». Серія: Психологія і педагогіка. – 2011. – Вип. 18. – С. 258–262.
- 52) Якиминська Л. В. Актуалізація ментальної категорії «праця» за матеріалами української фольклорної традиції степового Побужжя в ХІХ–ХХІ ст. / Л. В. Якиминська // Наук. вісн. Міжнар. гуманіт. ун-ту. Серія: Історія. Філософія. Політологія. – Одеса, 2010. – Вип. 1. – С. 27–30.

- 53) Якиминська Л. В. Історіографічний аналіз ментальності українського селянства / Л. В. Якиминська // Чорноморський літопис. – Миколаїв, 2012. – Вип. 5. – С. 135–140.
- 54) Якиминська Л. В. Особливості менталітету українського козацтва / Л. В. Якиминська // Інтелігенція і влада : громад.-політ. наук. зб. / Одес. нац. політехн. ун-т. – Одеса, 2006. – Вип. 8. – С. 93–97.
- 55) Якубова Т. Історичні впливи турецько-татарського прикордоння на формування ментальності польської шляхти та українського козацтва (XVI–XVII ст.) / Т. Якубова // Українознав. альм. – Київ, 2009. – Вип. 1. – С. 166–169.
- 56) Яремчук О. В. Міфологічний компонент ментальності особистості в культурно-історичній психології : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Яремчук Оксана Василівна ; Одес. нац. ун-т ім. І. Мечникова. – Одеса, 2004. – 20 с.
- 57) Яремчук О. В. Міфологічний компонент ментальності особистості (культурно-історичний підхід) : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Яремчук Оксана Василівна ; Одес. нац. ун-т ім. І. Мечникова. – Одеса, 2004. – 270 арк.
- 58) Яцук Н. Є. Українська ментальність як феномен етногенетичного та соціокультурного буття народу : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Яцук Наталія Євгенівна ; Запоріж. держ. ун-т. – Запоріжжя, 2003. – 16 с.

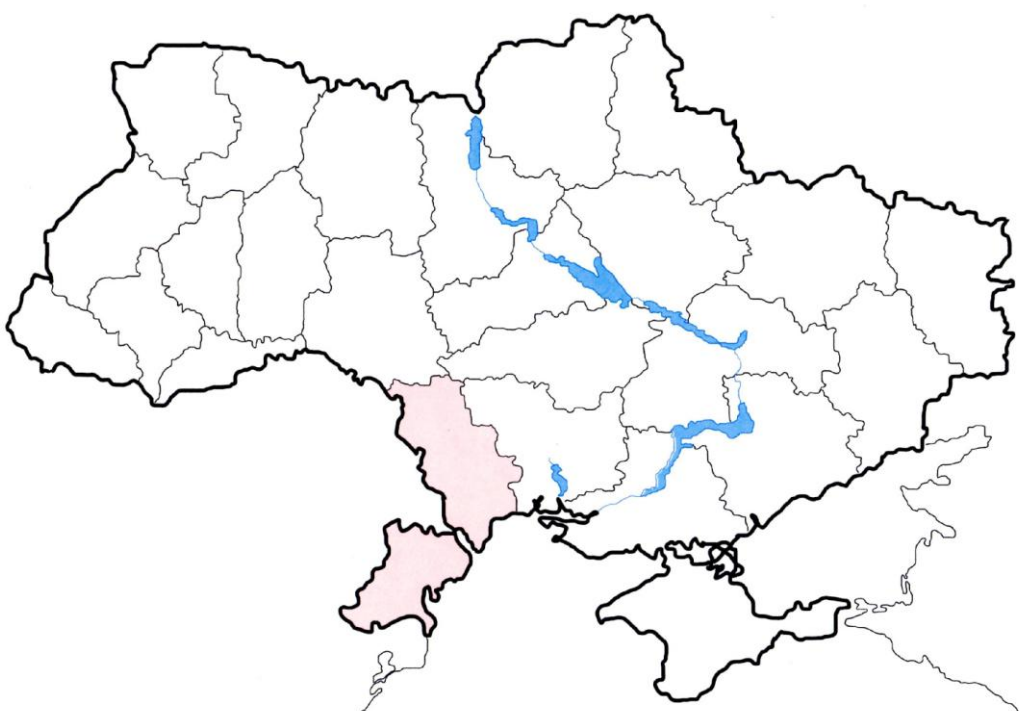

Рис. 1 Методична розробка «Етнічна афіліація». Отримані статистичні дані

Додаток Б

Рис. 2 Асоціативні карти України. Зразки роздаткового матеріалу

Диагностический тест отношений

(Г.Солдатова)

Диагностический тест отношений (ДТО) – оригинальная модификация метода семантического дифференциала, разработанная для исследования эмоционально-оценочного компонента социального стереотипа. Методика широко используется психологами в исследованиях межэтнических и межличностных отношений, а также этнической толерантности (см., например, Стефаненко, Шлягина, Ениколопов, 1993).

В основу методики положена идея о том, что одни и те же качества, приписываемые как себе, так и другим людям (группе), могут интерпретироваться по-разному: положительные качества своей группы (например, "мы – экономны, бережливы") могут восприниматься как отрицательные у другой ("они – жадны, скупы"). По этому принципу были составлены пары качеств, полюса которых различаются по коннотативным (аффективным) параметрам, в то время как их смысловые значения могут расцениваться как достаточно близкие.

Полный вариант ДТО (А) представляет набор 20 пар качеств, размещенных на одной карточке (Кцова (Солдатова), 1986). Второй, сокращенный вариант (Б), чаще применяемый исследователями, включает 12 пар качеств (Солдатова, 1998). На стандартном бланке ДТО обычно представлено 4 карточки, на которых респондент отмечает оценки качеств, присущих, по его мнению, ему самому, идеальному человеку и типичным представителям собственной или других этнических групп.

Бланк методики

(вариант Б, 1 карточка)

Инструкция: Оцените последовательно по предложенным характеристикам себя ("Я"), "идеал", "типичного" представителя своей национальности, "типичного" представителя другой национальности. Оценки вписывайте в клетку под соответствующим качеством.

Выраженность качеств оценивается по 4-балльной шкале:

- 1 – данное качество отсутствует;
- 2 – качество выражено слабо;
- 3 – качество выражено средне;
- 4 – качество выражено в полной мере.

Я

дипломатичный	навязчивый	гордый	общительный	высокомерный	лицемерный
активный	бесхарактерный	остроумный	покладистый	ехидный	агрессивный
экономный	упрямый	находчивый	настойчивый	хитрый	жадный
темпераментный	педантичный	осторожный	аккуратный	трусливый	вспыльчивый

Обработка результатов

Полюса шкал на карточке размещены по определенному принципу:

+	–	+	+	–	–
+	–	+	+	–	–
+	–	+	+	–	–
+	–	+	+	–	–

Здесь "–" соответствует негативно воспринимаемому полюсу качества, а "+" – позитивному. Пары качеств в каждой строке представлены в столбцах: 6–1; 2–4; 5–3 (например, "лицемерный – дипломатичный", "навязчивый – общительный", "высокомерный – гордый").

Направленность (выраженность), или диагностический коэффициент стереотипа (D) характеризует знак и величину общей эмоциональной ориентации субъекта по отношению к данному объекту.

Коэффициент определяется по формуле:

$$D = \frac{(\sum a^+ - \sum a^-)}{\sum a_i}$$

где $\sum a^+$ – сумма оценок всех положительных качеств; $\sum a^-$ – сумма оценок всех отрицательных качеств; $\sum a_i$ – общая сумма всех оценок.

Чем больше D с отрицательным знаком (когда преобладают высокие баллы по негативным качествам), тем выше интенсивность негативного стереотипа. Наоборот, чем больше D с положительным знаком (когда преобладают высокие баллы по позитивным качествам), тем выше интенсивность позитивного стереотипа. При D , близком к нулю, высока неопределенность (амбивалентность) отношения, когда респондент не отдает четкого предпочтения позитивному или негативному полюсу оценки.

Кроме абсолютных значений диагностических коэффициентов по каждому исследуемому параметру, полезно сравнить соотношение полученных коэффициентов. Например, для анализа самооценки можно использовать не абсолютный показатель диагностического коэффициента образа "Я", а сравнение его с коэффициентом для "идеала". Аналогичный подход возможен и при выделении иных вспомогательных показателей, в частности, показателя этнических предпочтений, который получается при сравнении образа типичного представителя какой-либо национальности с "идеалом". Для анализа этнической идентификации и межэтнической дифференциации сравниваются коэффициенты, полученные для образа "Я" и различных этнических групп (Павленко, Таглин, 1992).

Типы этнической идентичности

(Г.У.Солдатова, С.В.Рыжова)

Данная методическая разработка позволяет диагностировать этническое самосознание и его трансформации в условиях межэтнической напряженности. Один из показателей трансформации этнической идентичности – это рост

этнической нетерпимости (интолерантности). Толерантность/интолерантность – главная проблема межэтнических отношений в условиях роста напряженности между народами – явилась ключевой психологической переменной при конструировании данного опросника. Степень этнической толерантности респондента оценивается на основе следующих критериев: уровня "негативизма" в отношении собственной и других этнических групп, порога эмоционального реагирования на иноэтническое окружение, выраженности агрессивных и враждебных реакций в отношении к другим группам.

Типы идентичности с различным качеством и степенью выраженности этнической толерантности выделены на основе широкого диапазона шкалы этноцентризма, начиная от "отрицания" идентичности, когда фиксируется негативизм и нетерпимость по отношению к собственной этнической группе, и заканчивая национальным фанатизмом – апофеозом нетерпимости и высшей степенью негативизма по отношению к другим этническим группам.

Опросник содержит шесть шкал, которые соответствуют следующим типам этнической идентичности.

1. *Этнонигилизм* – одна из форм гипоидентичности, представляющая собой отход от собственной этнической группы и поиски устойчивых социально-психологических ниш не по этническому критерию.

2. *Этническая индифферентность* – размывание этнической идентичности, выраженное в неопределенности этнической принадлежности, неактуальности этничности.

3. *Норма* (позитивная этническая идентичность) – сочетание позитивного отношения к собственному народу с позитивным отношением к другим народам. В полиэтничном обществе позитивная этническая идентичность имеет характер нормы и свойственна подавляющему большинству. Она задает такой оптимальный баланс толерантности по отношению к собственной и другим этническим группам, который позволяет рассматривать ее, с одной стороны, как условие самостоятельности и стабильного существования этнической группы, с

другой – как условие мирного межкультурного взаимодействия в полиэтническом мире.

Усиление деструктивности в межэтнических отношениях обусловлено трансформациями этнического самосознания по типу гиперидентичности, которая соответствует в опроснике трем шкалам:

4. *Этноэгоизм* – данный тип идентичности может выражаться в безобидной форме на вербальном уровне как результат восприятия через призму конструкта "мой народ", но может предполагать, например, напряженность и раздражение в общении с представителями других этнических групп или признание за своим народом права решать проблемы за "чужой" счет.

5. *Этноизоляционизм* – убежденность в превосходстве своего народа, признание необходимости "очищения" национальной культуры, негативное отношение к межэтническим брачным союзам, ксенофобия.

6. *Этнофанатизм* – готовность идти на любые действия во имя так или иначе понятых этнических интересов, вплоть до этнических "чисток", отказа другим народам в праве пользования ресурсами и социальными привилегиями, признание приоритета этнических прав народа над правами человека, оправдание любых жертв в борьбе за благополучие своего народа.

Этноэгоизм, этноизоляционизм и этнофанатизм представляют собой ступени гиперболизации этнической идентичности, означающей появление дискриминационных форм межэтнических отношений. В межэтническом взаимодействии гиперидентичность проявляется в различных формах этнической нетерпимости: от раздражения, возникающего как реакция на присутствие членов других групп, до отстаивания политики ограничения их прав и возможностей, агрессивных и насильственных действий против другой группы и даже геноцида (Солдатова, 1998).

В результате серии экспертных оценок и пилотажных исследований были отобраны 30 суждений – индикаторов, интерпретирующих конец фразы: "Я – человек, который..." Индикаторы отражают отношение к собственной и другим этническим группам в различных ситуациях межэтнического взаимодействия.

Бланк методики

Инструкция: Ниже приводятся высказывания различных людей по вопросам национальных отношений, национальной культуры. Подумайте, насколько Ваше совпадает с мнением этих людей. Определите свое согласие или несогласие с данными высказываниями.

	Я – человек, который...	<i>Согласен</i>	<i>Скорее</i>	<i>В чем-то</i>	<i>Скорее не</i>	<i>Не согласен</i>
	предпочитает образ жизни своего народа, но с большим интересом относится к другим народам					
	считает, что межнациональные браки разрушают народ					
	часто ощущает превосходство людей другой национальности					
	считает, что права нации всегда выше прав человека					
	считает, что в повседневном общении национальность не имеет значения					
	предпочитает образ жизни только своего народа					
	обычно не скрывает своей национальности					
	считает, что настоящая дружба может быть только между людьми					

	одной национальности					
	часто испытывает стыд за людей своей национальности					
	считает, что любые средства хороши для защиты интересов своего народа					
	не отдает предпочтения какой-либо национальной культуре, включая и свою собственную					
	нередко чувствует превосходство своего народа над другими					
	любит свой народ, но уважает язык и культуру других народов					
	считает строго необходимым сохранять чистоту нации					
	трудно уживается с людьми своей национальности					
	считает, что взаимодействие с людьми других национальностей часто бывает источником неприятностей					
	безразлично относится к своей национальной принадлежности					
	испытывает напряжение, когда слышит вокруг себя чужую речь					
	готов иметь дело с представителем любого народа, несмотря на национальные различия					

	считает, что его народ имеет право решать свои проблемы за счет других народов					
	часто чувствует неполноценность из-за своей национальной принадлежности					
	считает свой народ более одаренным и развитым по сравнению с другими народами					
	считает, что люди других национальностей должны быть ограничены в праве проживания на его национальной территории					
	раздражается при близком общении с людьми других национальностей					
	всегда находит возможность мирно договориться в межнациональном споре					
	считает необходимым "очищение" культуры своего народа от влияния других культур					
	не уважает свой народ					
	считает, что на его земле все права пользования природными и социальными ресурсами должны принадлежать только его народу					
	никогда серьезно не относился к межнациональным проблемам					

	считает, что его народ не лучше и не хуже других народов					
--	---	--	--	--	--	--

Обработка результатов

Ответы испытуемых переводятся в баллы в соответствии со шкалой:

"согласен" – 4 балла;

"скорее согласен" – 3 балла;

"в чем-то согласен, в чем-то нет" – 2 балла;

"скорее не согласен" – 1 балл;

"не согласен" – 0 баллов.

Затем подсчитывается количество баллов по каждому из типов этнической идентичности (в скобках указаны пункты, работающие на данный тип):

1. Этнонигилизм (пункты: 3, 9, 15, 21, 27).
2. Этническая индифферентность (5, 11, 17, 29, 30).
3. Норма (позитивная этническая идентичность) (1, 7, 13, 19, 25).
4. Этноэгоизм (6, 12, 16, 18, 24).
5. Этноизоляционизм (2, 8, 20, 22, 26).
6. Этнофанатизм (4, 10, 14, 23, 28).

В зависимости от суммы баллов, набранных испытуемым по той или иной шкале (возможный диапазон – от 0 до 20 баллов), можно судить о выраженности соответствующего типа этнической идентичности, а сравнение результатов по всем шкалам между собой позволяет выделить один или несколько доминирующих типов.